

MAANDBLAD VAN DE HUMANISTISCH GEESTELIJKE VERZORGING IN DE KRIJGSMACHT

Humanistisch Opleidings Instituut
BIBLIOTHEEK
Postbus 797 - 3520 MT Utrecht

EGO lezen . . . ?
Bekijk 't maar!

EGO

MAANDBLAD VAN DE DIENST
HUMANISTISCH GEESTELIJKE
VERZORGING BIJ DE KRIJGSMACHT
UITGAANDE VAN HET
HUMANISTISCH VERBOND

nr. 11-november 1984
23e jaargang

Abonnementsprijs f 12,- per jaar, te
storten op postgirorekening 480414
t.n.v. Hoofdraadsman Humanistisch
Geestelijke Verzorging te Zeist.
Militairen ontvangen het blad op
aanvraag zonder betaling.

Redactie:

Klazien van Brandwijk-Wiltjer, Wim
Heij (voorzitter), Wim Reinders, Hans
Schonk, Frank Spoelstra, Cher Turel,
Paul Vonk.

Vaste medewerkers:

Bert Brounts, Adriaan Bijl, Theo
Carree, Anton Constandse, Sietse
van der Hoek, Jan Kooijman,
Willy Lohmann, Frits Maas,
Leo van Opzeeland, Rien Robijns,
Adriaan Soeterbroek, Jan Stoof,
Frans Wermer, Hans van Wissen.

Eindredactie en vormgeving:

Frank Spoelstra

Druk:

Brouwer Offset b.v. Utrecht
Gedrukt op kringlooppapier

Adres redactie en administratie:

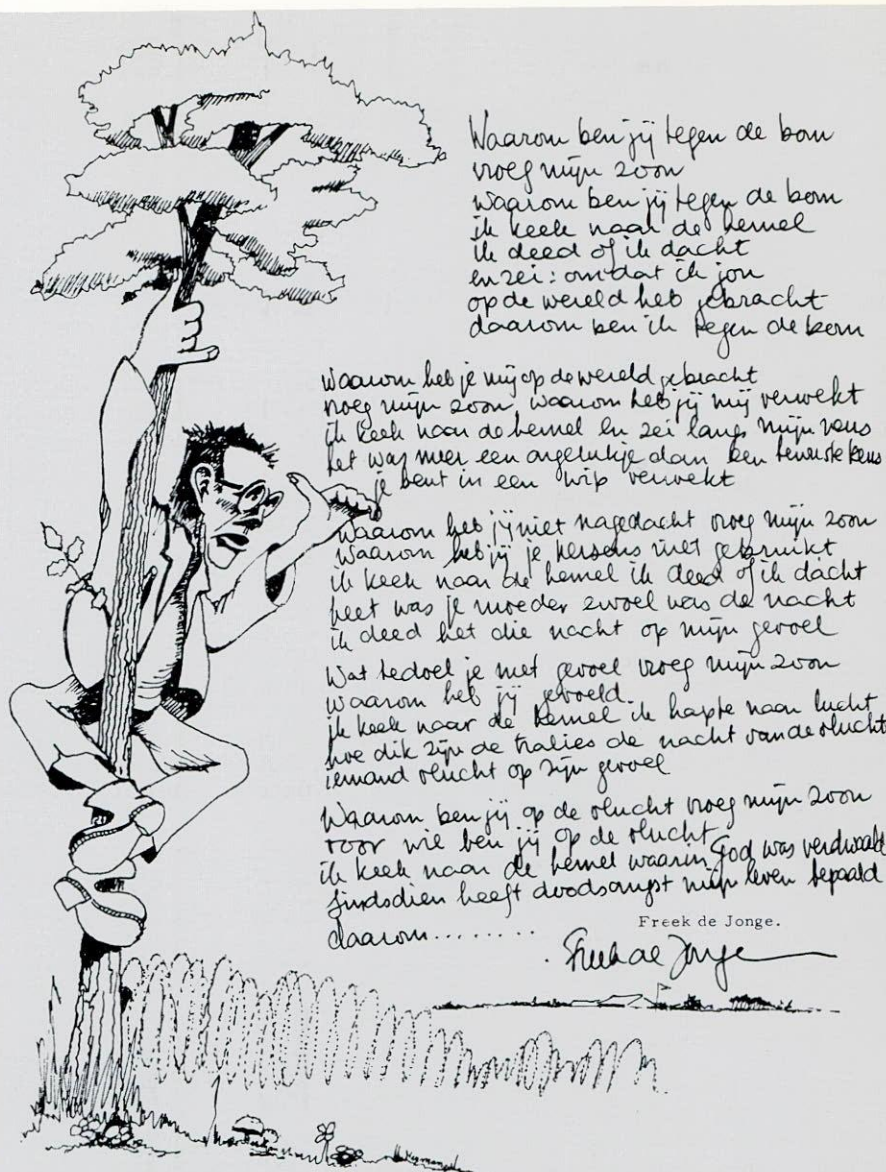
Bureau Hoofdraadsman
Coornherthuis, Oranje Nassalaan
71, 3708 GC Zeist. tel. 03404-14436.

Inhoud

Vredesactiekamp Woensdrecht	2
„Ik lach om niet te huilen“	3
Ontsporing van geweld	4
Te veel mest	6
„Fotograferen is gelijk oversteken“	8
„The karate kid“	10
Omgekeerd kan ook! (poster)	12
De reiziger	14
Kerncentrales erbij?	15
Arbeiderszelfbestuur	16
Help!	18
Adriaan	19
De laatste oorlog	20
Boeken/Bladen/Brochures	22
Gedicht/EGO-puzzel	23
Willy Lohmann	24

Foto voorpagina: Rienk-Jan Huizenga

EGO maakt deel uit van de
aquariussamenzwering

Vredeskamp Woensdrecht

Bovenstaande tekst van Freek de Jonge is opgenomen in de brochure
„Eén jaar Vredesactiekamp Woensdrecht, zigeuners in vredes-
naam“.

Een jaar geleden stelden de mensen van het vredesactiekamp zich
bloot aan weer en wind, aan kleine en grote ontberingen en, niet in
de laatste plaats, aan onheuse behandelingen door de overheid. Dit
leidde uiteindelijk (eind juni 1984) tot de ontruiming van het kamp.
Dat nadien de actie niet is gestopt, wordt duidelijk gemaakt in deze
brochure. Een stukje geschiedschrijving van ongebruikelijke aard.
Het zijn namelijk, naast Freek de Jonge en Alexander Pola, vooral de
„kampers“ zelf die aan het woord zijn. Rechtstreeks krijgt men infor-
matie over wat deze vredesactivisten ertoe bracht om te kiezen voor
een actiekamp en vooral hoe ze de pesterijen van de overheid be-
leefden.

Hoe men ook over deze „kampers“ moge denken, hun onverzettelijk-
heid en vasthoudendheid dwingt respect af. Er kennis van nemen is,
zeker ook voor militairen, aan te bevelen. Immers, voor men het weet
staat men, in het kader van bijstandsverlening, oog in oog met
vredesactivisten. Het minste dat men dan wel mag verwachten is,
dat men weet heeft van wat deze mensen beweegt om actie te voeren
zoals ze doen.

Het boekje kost f 3,65 (incl. porto) en is te bestellen door overschrij-
ving van dit bedrag op gironummer 19522 t.n.v. Fanoy boeken,
Nieuwe Burg 26-28, Middelburg (tel. 01180-12114) met vermelding van
„Vredesactiekamp“.

„Ik lach om niet te huilen“

Humanistisch Opleidings Instituut
BIBLIOTHEEK
Postbus 797 - 3500 AT Utrecht

Lex Kroon autobiografie van Lex Kroon

Een rode omslag, met zilveren letters. In de meeste boekhandels liggen ze op een stapeltje naast de kassa. Dat betekent: verkoop! Als broodjes van de bakker. Ja, maar dan wel belegd met pekelfvles, rauwe uitjes en andere hartige hapjes.

Ik heb dit debuut van Lex Kroon in één adem uitgelezen.

In een directe en persoonlijke stijl vertelt hij zijn levensverhaal. Dat gaat niet keurig op volgorde; hij springt steeds terug in de tijd.

Wanneer je je eigen biografie schrijft, heb je meestal het een en ander meegehaakt in je leven. Dat klopt, 183 bladzijden vol gebeurtenissen. Die staan niet los van elkaar. Heden en verleden roepen elkaar op.

„En daar was ik dan eindelijk op de plaats die mij vele malen voorspeld was door mijn vader: psychiatrische inrichting Sint Bavo te Noordwijkerhout!“ Met deze zin begint hij zijn verhaal. Daarmee geeft hij meteen de rode lijn van zijn boek aan: jeugdervaringen, zijn vader, een idiote maatschappij met als meest gekke verschijnsel: een psychiatrische inrichting.

Sint Bavo/mijn Patmos-deel 1

Sint Bavo slokt hem op. Een benauwend begin van zijn boek. Waarom hij daar terecht komt vertelt hij (nog) niet. Wel hoé. Ambulance, gillende sirenes, de banden geboeid op de rug. Een Rotterdamse taxichauffeur, die zo zijn entree maakt, betekent veel bekijks, een welkome afleiding.

De ernst van de situatie dringt niet meteen tot hem door.

„Wil je koffie“, vragen de verplegers of. En het wordt gezellig; Lex vertelt over zijn avonturen als taxichauffeur. Alles een beetje opblazen, alleen de leuke dingen, want dat verwachten ze van hem. Hij speelt mee. Maar 's morgens weet hij dat ze hem te pakken hebben. Gevangen. Dat maakt hem agressief. Injectie, spanlaken en isoleercel lijken het gepaste antwoord hierop te zijn in deze omgeving.

o begint een periode die meer dan twee jaar zal gaan duren. Een periode waarin hij, zoals hij het zelf uitdrukt, een lelijke dikke opgeblazen vetplant wordt.

Er wordt niet veel gelachen in die tijd. Met enige lachertje dat hij weet te ontlekken is de psychiatrie zelf. Dat lachertje beschrijft hij ernstig en ironisch. Hij schrijft zijn scherpe aanklacht tegen de magazijnen waar mensen opgesloten worden, de KZ-verklaring (krankinnigenverklaring), de psychiaters die ooit tijd hebben voor een gesprek, de

groepsgesprekken waar meestal niet wordt gesproken en nog veel meer idiotie dingen.

Een relaas in harde taal, zonder misverstanden.

St. Bavo heeft hem opgeslokt, maar niet voor altijd. Eigen krachtsinspanning en hulp van vrienden maken dat hij uiteindelijk

Hij schrijft een brief aan zijn dode vader, die nog leeft. Een vader die eens tegen hem zei:

„... Jij hebt geen ruggegraat. Hier voel eens bij mij. Nou, wat voel je?“

„Ik voel niks pa“.

„Mooie zak met gras, daar zit mijn ruggegraat.“

Lex voelde nog eens. Inderdaad, zijn vader had een ruggegraat. Hij niet, hij was een anatomisch wonder. Een wandelende imbeciel zonder ruggegraat. . . .

Een gevecht met zijn vader, een liefdesverklaring aan zijn moeder. Een ontroerend verhaal, geestig en triest.

Huilen en lachen liggen hier het dichtst bij elkaar.

Ik ben erbij geweest en zo was het

Laatste deel, en dat speelt zich af in de „gewone“ wereld.

De gewone wereld, waarin je vele rollen kunt spelen. De rol van: taxichauffeur, vriend van een veeleisend seksueel wonder, compagnon, erotiekverschaffer, koppelbaas, cocaïnegebruiker.

Lex Kroon heeft al die rollen intens gespeeld. Hij beschrijft ze onomwonden in een taal die daarbij past.

Pas op de allerlaatste bladzijden kan hij het over zijn hart verkrijgen om te vertellen waarom hij werd opgesloten in St. Bavo.

Dan zijn er 183 bladzijden voorbij en er is duizelingwekkend veel gebeurd. Als lezer word je meegesleurd van de ene sensatie naar de andere. Het meeste is diep droevig. Waar valt er dan wat te lachen, kun je je afvragen. Eigenlijk het hele boek door. En dat komt door de manier waarop het verteld wordt. Integer, spitsvondig en in volle vaart.

Ellen Broshuis

Lex Kroon. Ik lach om niet te huilen. Uitgeverij De Haan. Weesp. Prijs f 22.50.

delijk kan zeggen „vaarwel, vervloekt St. Bavo“.

In den beginne

Deze titel van het tweede deel van zijn verhaal slaat op zijn kinderjaren. Maar er was ook een beginne, waarin God de wereld heeft geschapen. Lex heeft het scheppingsverhaal aandachtig gelezen, maar hij heeft er niets in kunnen ontdekken over een gekkenhuis. Dat moeten de mensen er zelf van gemaakt hebben, constateert hij.

alle verlagings door het
kabinet gaan trapsgewijs

Ontsporing van geweld

Interview met een Indië-veteraan

Han Hollander werd op 20-jarige leeftijd in november '47 als dienstplichtige opgeroepen bij de Huzaren van Boreel; met zijn onderdeel vertrok hij in april '48 naar Indië, om daar het Zesde Eskadron Vechtwagens te gaan vormen. Dit eskadron kwam in de plaats van door KNIL-soldaten bemande „vechtwagens” – tanks dus. De verse soldaten uit Nederland werden door de oudgedienden van het KNIL ingewerkt. Eind '48, begin '49 namen zij deel aan de Tweede Politie Actie. In de nasleep daarvan raakte Han Hollander gewond en hij keerde niet meer bij zijn onderdeel terug. Hier volgt zijn verhaal.

„We gingen wel weg met het idee van, we gaan wat goeds doen. We moeten daar een onrustig en kwaadwillig, klein deel van de bevolking bestrijden. Het grote deel wil ons graag terughebben, staat ons toe te juichen met de duimen omhoog als we binnenkomen, sigaretten uitdelen, al die gebaren en gimmicks die hier rond de bevrijding uitgehaald werden door de Canadezen. Het was echt het idee van, je bent een soort bevriende bezettingstroepen. Dat werd je in Indië natuurlijk geleidelijk aan wel duidelijk dat dat niet het geval was.

Ik weet nog hoe verbluft wij waren, hoe vijandig de KNIL-mensen zich tegenover de bevolking gedroegen, zo argwanend. Wij kwamen daar als blozende Hollandse jongetjes, met het idee van, de bevolking is vóór ons, die vinden ons mooi en die vinden ons prachtig, die houden van ons, om het zo maar uit te drukken. Terwijl de KNIL ons in de kortste keren zei: moet je eens luisteren, jij bent een blanke, en jij bent een militair, en dat is vuller hè? Niks van die kerels aanpakken, niks van ze dulden, niks toestaan, afblaffen.

Ja, zij brachten je heel snel bij dat je daar met enorm veel arrogantie en aanmatiging en poeha op moest treden in dat soort situaties, zeker waarin je alleen stond. Een zekere minachting voor de bevolking werd je wel snel bijgebracht, 't was dan ook je lijfsbehoud bij wijze van spreken om dat over te nemen. Die arrogantie had je nodig om jezelf te handhaven.”

☆

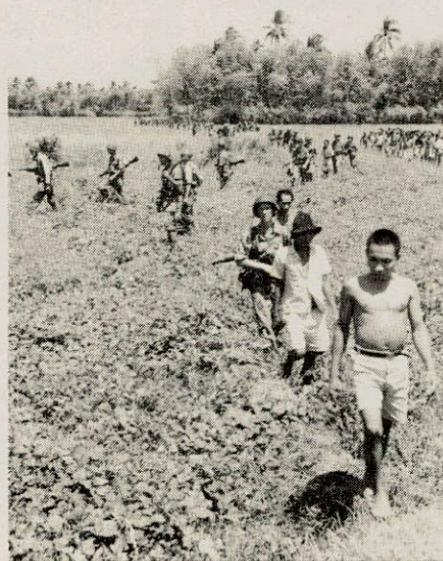
„Eind '48, dus toen waren we 6, 7 maanden in Indië, hebben we meegedaan aan die tweede politieke actie. Wij zijn toen van Purwokerto, waar we eerst hadden gelegen, midden-Java-zuid, naar midden-Java-noord gebracht. Van daaruit ging de aanval naar beneden toe, naar Solo, naar Klaten en contact maken met Djokja, waar de parachutisten geland waren.”

☆

„Bij die opmars, dan heeft iedereen een enorm opgewekte stemming, dat is een verschijnsel dat zich bij alle legers voordoet. Een feestroes, van jongens we gaan er tegenaan, en er wordt gezongen, iedereen wil er bij zijn. Toen wij op actie gingen, kwamen een aantal jongens uit het hospitaal lopen, die daar ziek lagen, en die zeiden van, we zijn niet helemaal naar Indië gekomen om dit moment, het hoogtepunt te missen. Dus ziek en wel, die zijn gewoon uit de hospitalen weggelopen. Ik kende een jongen die is 14 dagen later gesneveld.

Iedereen doet met een enorm elan en geestdrift aan die actie mee, dus niet qua politieke doelstelling of wat dan ook, want daar denk je op dat moment niet aan. Gewoon het feit dat je met zo'n geweldig leger was en met zoveel materiaal, dat zag er allemaal pico bello uit, en je werkte dag en nacht door.

Als je dan daarna in die situatie komt, nu moet het echt uitgevochten worden, niet één dag, maar elke dag, achter elkaar door, blijft maar op actie gaan, blijft maar weer aanvallen en aangevallen

Het in herdruk verschijnen van het boek „Ontsporing van geweld” van Van Doorn en Hendrix (over het Nederlands-Indonesisch konflikt) vormde voor de Stichting Maatschappij en Krijgsmacht (SMK) de aanleiding een vraaggesprek af te drukken met een Indië-veteraan. SMK-medewerker Jan van der Meulen sprak daartoe met mr. J. Hollander, momenteel voorzitter van de SMK.

In dit eerlijke verhaal beschrijft Hollander met name het proces van verzuiving. Waar normale mensen onder normale omstandigheden niet over zouden piekeren gebeurde destijds in Indonesië regelmatig: men beging volstrekt ontoelaatbare dingen. Hoe gemakkelijk en snel mensen, geplaatst in zo'n situatie, kunnen afglijden wordt op uitstekende wijze in dit artikel weergegeven. Wat mensen in een oorlog kan overkomen zal in ieder geval militairen van tijd tot tijd weleens bezig houden. Vandaar dat de redactie van EGO besloot een belangrijk deel van dit vraaggesprek met mr. J. Hollander over te nemen. De foto's zijn afkomstig van de Afd. Maritieme Historie van de Koninklijke Marine.

Geïnteresseerden in het gehele artikel verwijzen we naar de SMK, Bachmanstraat 1 te Den Haag (tel. 070-461259). Het boek „Het Nederlands-Indonesisch conflict, Ontsporing van geweld” door J. A. A. van Doorn en W. J. Hendrix verscheen bij uitg. De Bataafsche Leeuw (Prijs f 39,90).

Redactie

worden, blijvend gesneuvelden en gewonden, dan krijg je een soor weerslag.

Voortdurende spanning, onderstreep door fysieke moeheid, je komt niet meer tot rust, je eet niet meer regelmatig, je eet wat er te eten valt, je moest van heel land leven, die aanvoer stagneerde al tijd.

We wisten ook niet welke dag het was, je wist niet of het zondag of donderdag was, ik wist ook niet welke datum het was, dat wist niemand. Ik merkte dat ik jarig geweest moest zijn, doordat ik een aantal brieven kreeg met felicitaties. En die ervaring hadden anderen ook. Dat leven wordt een heel bij-de-dags raar leven, tijdsloos.”

☆

„Je verruwt heel snel. Je komt er als blozend Hollands jongetje met een nette opvoeding, maar je leert al heel gauw vooral door die KNIL-militairen, moet je horen, als jij het hier overleven wilt dan moet je goed op jezelf passen. Geer risico's nemen hè? Beter te vroeg gesloten dan te laat. Misschien dat je dan es iemand pakt die er niks mee te

maken heeft, dat is dan jammer, maar dat is dan oorlog.

De aanvoer van eten en drinken dat was allemaal slecht, dus wij pikten gewoon, als het ons zo uitkwam, rijst, kippen, geiten, alles, dat pakten we gewoon van de bevolking af. We deden het dan desnoods met een lachend gezicht, maar het gebeurde wel, en dat ging natuurlijk onder uitdrukkelijke of stilzwijgende dreiging. Dus je verruwt gauw, en je hebt ook gauw van, ik heb mezelf hier niet geplaatst, maar ik ben hier nou geplaatst en ik moet zien dat ik er weer uitkom. Het optreden tegen inlanders was dus in het algemeen al wat, ja wat fors, wat onbehouden zal ik maar zeggen. Als we met akties in een kampong kwamen, kerels aantroffen of wat dan ook, dan begon je met een grote bek van vertel es. . . ja, na vijf minuten, die kerels begonnen te stotteren, of die wisten het niet zogenaamd, nou ja, dan pakten we er toch gauw es één bij z'n lurven, en gaven hem een draai om z'n oren. Zo gaat dat dan. Een vent maar eens een aframmeling geven, met een pistool dreigen.

Een vent waarvan dan de KNIL-mensen zeiden, dat is een echte plopper, die weet meer, aan een boom binden, en langzaam met een tank op hem afrijden steeds dichterbij.

Wat ik dan gezien heb, ja, kerels die gevangen genomen werden, die vent werd dan ondervraagd, dat ze die vent gewoon tegen z'n kop schopten, zoals je een voetbal wegschopt, met dezelfde kracht. Dan draait je hart wel even om, maar ja, je bent dan ook in een situatie, je gaat niet zeggen van, joh, dat kun je niet doen. Ergens vind ik het nu abnormaal, maar op dat moment, in alles wat er om je heen gebeurt, wat er met jezelf gebeurt, in die situatie. . .

Als wij vuur kregen uit kampongs, langs de weg, wat voorkwam, of dat de weg opgegraven was, dan zeiden we, het is levensgevaarlijk dat die kampong hier ligt, weg met die kampong. Dan drukten wij met die tanks in een half uur die hele kampong plat, of we staken de brand erin. Ik weet nog van één geval, hadden we een stel kampongs plat gereden, een veldprediker was daar op de één of andere manier bij verzeild geraakt en die zei, ja, maar dat kan helemaal niet, en wie heeft hier het commando? We keken die vent aan met een blik van, laat dat nou maar aan ons over. Wij hebben opdracht hier dit terrein te zuiveren enzovoort, en dit is één van de obstakels. Voor ons gevoel deden we het erg netjes, omdat, we scho-

ten geen mensen dood, of wat dan ook. Dat zijn situaties, daar groei je langzamerhand in, niet eens zo langzaam, je was gedwongen, zo'n hele oorlogswereld, om je daarin te handhaven, ook als persoon. Dan maak je een heleboel dingen mee, die zie je gebeuren, maar daar sluit je je toch ergens voor af."

☆

„De tegenpartij was ook niet mals hoor, vergeet dat niet. Een schoolvriendje van mij, die was dienstplichtig luitenant bij de mariniers. Die is bij Soerabaja, met een hele patrouille in een hinderlaag gelopen, die hebben ze letterlijk in de pan gehakt. Die jongens de geslachtsdelen afgesneden, in hun bek gestopt, maar dat ging dan wel bij leven, hoor. Dus, dat deed de tegenpartij, ja, dit soort verhalen die hoorde je dan ter plaatse, dan zei je, ja jongens, als jullie zo met ons omgaan. . . ik zeg al, krijgsgevangenen werden niet gemaakt. Aan hun kant niet, en aan onze kant, ja eigenlijk ook niet. Wat dat betreft was het ook een hele vreemde oorlog.

Verkrachtingen en zo, die kwamen natuurlijk vaak voor. Die mentaliteit, die in de troepen zit, weinig respect voor de burgerbevolking. D'r zijn wel wat jongens veroordeeld voor verkrachtingen, dat was dan om een voorbeeld te stellen. Ja wij werden gewaarschuwd voor geslachtsziekten, maar dat was dan de andere kant van de zaak. Dat was de bescherming van de troep. Iedereen wist, onderdelen die uit Holland kwamen, dat ging een half jaar goed, daarna liep het aantal geslachtsziekten snel op. Er is een hele strijd geweest of er bordelen ingericht moesten worden. Er is toen op een gegeven moment vanuit de geneeskundige dienst gezegd, jongens, we houden dat niet onder controle, laten we verstandig zijn en bordelen inrichten, dan weten we wat er gebeurt. Iets wat in Nederland niemand mocht weten, dat was ondenkbaar om dat in Nederland te verkopen.

D'r waren natuurlijk heel veel dingen die daar in het leger gebeurden, waar men in Holland geen weet van had, en geen weet van wilde hebben. Men riep in Nederland het beeld op van de keurig nette jongens die daar netjes patrouille lopen, en die daar orde en rust handha-

ven, door de bevolking ontvangen worden, 's avonds met een gitaar liedjes zingen, dat soort verhalen.

Dat hebben we allemaal bij thuiskomst in Nederland erg ondervonden, toen kwam je weer in een genormaliseerde wereld, in een maatschappij die niet wist wat jij had meegemaakt. Die het idee had, die jongens die hebben daar een leuk leventje gehad, wat van de wereld gezien, als helden en bevrijders ontvangen, en dat werd natuurlijk versterkt door verhalen van, ik heb het hier leuk en prettig, met de baboes en. . . ja, dat kwam ook voor."

☆

Gekke situaties. Zo ook: wij hadden een bruggehoofd, even verder lag een kampong, bij het buitenste bruggehoofd, dus dat was TNI-gebied. Wij hebben een patrouille naar die kampong gestuurd, en tegen het kamponghoofd gezegd: zeg tegen je mensen dat ze aan die kant van de kampong zich niet moeten vertonen, want dan wordt er ogenblikkelijk geschoten. Wij nemen geen enkel risico. Goed begrepen? Ja, goed begrepen.

Wat gebeurt er? Doodongelukkig, een jongetje van 12 jaar komt uit die kampong, één vent van ons, die ziet een vent, en ja, pats, dwars door de kop, mordsdood. Ja, nou even later uit die kampong een paar mensen met de handen omhoog. . . Ja, toean dat jochie, een kind, dat houdt zich er niet aan of die heeft er niet aan gedacht of spelen-derwijs. . . Ja, maar wij hebben niet gezien dat het een jochie van 12 was, en je weet dat dat gaat komen. Dat vond je allemaal, daar dacht je ook geen twee minuten over na, of daar had je ook geen harteer over. Nu zou je dagen lopen van. . . je zou je geen raad weten als je een kind doodschoot. ►

*verantwoordelijkheid gaat
vooraf aan vrijheid - EGO
helpt je daarbij*

Teveel mest. Loodgieter niet te vinden

Waar gegeten wordt en gedronken, daar wordt ook gepoept en gepist. Niks aan de hand, een heel natuurlijk proces. We denken er nauwelijks over na. Alleen ten tijde van diarree of chronische verstopping valt het op dat alles veelal zo gemakkelijk verloopt.

Thuis is het via het kleinste kamertje meestal goed geregeld. Het gebruik ervan is vaak maar bescheiden. Aanvoer en afvoer houden zich gemakkelijk in evenwicht. Ingewikkelder wordt het als veel mensen bijeen zijn. Dan zie je soms toch problemen. Bij sanitaire stops tijdens busreizen, legerverplaatsingen en schoolreisjes. Tijdens pauzes van voetbalwedstrijden en filmvoorstellingen ook. Teveel afvalstoffen op een te kleine plaats in een te korte tijd. Het wordt er allemaal wat morsiger en vuiler door en met de hygiëne is het oppassen gebazen. Doortrekken, indien mogelijk, is overigens zo moeilijk niet. Maar waar het spoelsel blijft, weten we nauwelijks.

Bij dieren is het niet anders dan bij mensen. Dezelfde mechanismen van opname en afvoer, van eten en drinken tegenover uitscheiding van afvalstoffen. Terwille van de hygiëne moeten we onze kleine huisdieren vaak een handje helpen: de kattenbak moet leeg, uit het aquarium wordt soms wat bezinksel geheveld, de hond wordt uitgelaten. Meestal gaat het om kleinschalige operaties zonder al te veel problemen. Waar de druk te groot wordt (in letterlijke zin) beginnen mensen te morren: in dichtbevolkte wijken in grote steden bijvoorbeeld, waar de regen de hondenvoer voor de deur soms niet meer weg kan krijgen.

Verzuurde lucht

Veel moeilijker wordt het als er erg veel dieren bij elkaar zijn. Op boerderijen bijvoorbeeld, op moderne varkensbedrijven, pluimveehouderijen en kalvermesterijen. Het mestprobleem loopt daar zo langzamerhand geheel uit de hand. De mestoverschotten vormen een steen om de nek van veel landelijk gebied. Je ziet het allemaal nauwelijks, maar je ruikt het des te meer. Juist waar Nederland zich soms nog heel aardig toont, rond de Veluwe, op de Brabantse zandgronden, in Noord-Limburg, in de Achterhoek enz., daar stinkt het tegenwoordig onbehoorlijk. Een enigszins verzuurde mestlucht verziekt de atmosfeer.

Het blijkt steeds vaker dat de intensieve veehouderij, de bio-industrie, met soms honderden varkens of duizenden kip-

► Ook als je eigen mensen sneuvelen. In Indië moest alles binnen 24 uur begraven worden. Wat voor vier uur daags dood ging werd diezelfde dag nog begraven, dus ja, je had jongens waar je 's morgens mee zat te praten, 's middags om 2 uur dood, de kist in en klaar. Je kon er niet lang bij stil blijven staan of over griepen of wat dan ook. Er werd ruzie gemaakt over z'n uitrusting. Zo was het dan ook wel weer van,

hij heeft betere laarzen dan ik, of betere dit of dat, nou z'n spullen moesten dan ingeleverd worden bij de fourier, dat waren altijd de slechtste spullen van het hele peloton die ingeleverd werden. Want de rest, dat was verdeeld."

☆

„Ik heb me toen wel gerealiseerd, toen ik er was, verdorie als je nou sneuvelt,

wat is dan de waarde van je leven voor het geheel geweest. In '40-'45 hadden we het gevoel, we sneuvelen voor ons ideaal en Nederland wordt vrij. Als je daarbij omkomt, okay, dat dient het grote geheel. Ik heb in Indië vaak gedacht, van ja, daar sneuvelen jongens, verdorie waarvoor heb ik me kapot laten schieten. . . ? Ja, wij willen in die kampong zitten, en als je nou zegt, wat levert dat voor iemand op? In die zin was er een gevoel van nutteloosheid. Dat versterkte ook het algemene gevoel bij de jongens, zoals wij daar kwamen als dienstplichtigen, en zeker in die laatste jaren: we moeten dit overleven, we moeten zien dat we hier heelhuids uitkomen.

Mijn eerste reactie, toen ik na mijn verwonding bij m'n positieven kwam, toen lag ik daar met de indicatie van je houdt je levenlang een verlamd been, en je zult in een beugel moeten lopen met een paar krukken, dat ik dat helemaal niet erg vond, dat ik maar één ding dacht: ik hoef niet terug, niet weer terug naar die rotzooi, Solo, en dat voortgaande gevecht. En ik kan het navertellen. Die prijs van dat been op dat moment, dat is later meegevallen, die prijs die op dat moment hoog was, die vond ik alleszins de moeite waard.

Zo redeneerde iedereen, van potdomme jongens, we moeten zien dat we er tussens uitkomen, en dat we het overleven."

(Foto's: Afdeling Maritieme Historie Koninklijke Marine)

Foto: Fred Hess

pen per bedrijf, haar mest niet meer kwijt kan. Aan- en afvoer zijn er niet meer in evenwicht. Via het mengvoer wordt het meeste voedsel van buiten (niet zelden uit het buitenland) gehaald. Soms zijn er maar heel bescheiden stukjes land rond de boerderijen, met af en toe wat percelen mais. De produktie van vlees en eieren is echter al lang niet meer grondgebonden. Wat er op zulk soort bedrijven aan mest vrijkomt is veel te veel voor de natuurlijke behoeften van de naaste omgeving. Maar het spul moet men toch kwijt. Als het al niet rechtstreeks in de sloot wordt gepompt, heeft het uitrijden van de mest meer met het dumpen van afvalstoffen dan met de bemesting van het land te maken.

Gigantische produktie

De gigantische produktie van tien miljoen varkens, vijf miljoen mestkalveren en 85 miljoen kippen in ons land levert zo (als bijprodukt) een milieuprobleem van de eerste orde op. Het gaat om een totale Nederlandse mestproduktie van naar schatting 85 miljoen ton. Die hoeveelheid, zo menen insiders, legt zo langzamerhand de basis voor een milieuschandaal dat ongetwijfeld de komende jaren sterk naar voren zal komen.

De bodem, al meestal geheel verzadigd met voedingsstoffen, kan de met de mest aangevoerde chemicaliën niet langer vasthouden. Met het oppervlaktewater, het grondwater of via de wind worden nitraten, fosfaten en bijvoorbeeld ook ammoniak afgevoerd naar

plaatsen waar ze bij voorkeur niet thuishoren. De nitraten bedreigen het grondwater door uitspoeling. De toekomstige drinkwatervoorziening, vaak afhankelijk van dat grondwater, wordt zo bedreigd. De fosfaten leveren gevaar op voor het oppervlaktewater. Algen-groei kan de visstand doen teruglopen en het buitenwater ongeschikt maken voor de recreatie. De ammoniak levert een niet geringe bijdrage aan het verschijnsel van de zure regen.

In de moderne veevoeding hebben voorts zgn. micro-nutriënten als koper, zink en cadmium toepassing gevonden. Ze komen niet in het vlees of de eieren terecht, maar worden door varkens, kippen en kalveren weer braaf uitgescheiden. Het koper uit de mest komt zo bijvoorbeeld in de bodem terecht, hoopt zich daar op en leidt er nu al onder meer toe, dat schapen op sommige gronden niet meer terecht kunnen, dat regenwormen uit de grond verdwijnen en dat op langere termijn ook akkerbouw moeilijk wordt. Alleen al dit ene voorbeeld geeft aan hoe fnuikend het al maar doorgaan van het dumpen van mest kan zijn.

De tijd dringt

Hoe het nu verder moet (de tijd dringt) weet eigenlijk niemand. De boeren willen in hun bedrijfsvoering overeind blijven. De consumenten zijn gebaat bij relatief lage prijzen voor vlees en eieren. Die kunnen alleen bij massaproduktie gerealiseerd worden. De overheid wil de ijzersterke agrarische exportpositie

(meer dan 25% van het totaal) niet al te veel beperkingen opleggen.

Mestbanken (het verzamelen van mest op centrale plaatsen om daarna de mest naar bijvoorbeeld akkerbouwgebieden te vervoeren) stuiten op hoge transportkosten. De afbouw van de bio-industrie heeft weinig kans, zolang nog nauwelijks dier-, milieu- en boer-vriendelijke alternatieven aanwezig zijn.

Over grote centrale biogasinstallaties, inclusief ondergrondse buizenstelsels voor de mestafvoer vanuit de boerderijen, wordt wel gedacht, maar veel blijft voorlopig nog utopie.

Zo zitten we gezamenlijk met de „hoogwaardige“ varkens-, kalver- en pluimveesector in onze maag. De tijd dat het ons definitief gaat opbreken komt er aan. Van eenvoudig doortrekken is geen sprake meer. In feite loopt de pot al lang over. En zie in zulke omstandigheden maar eens snel een loodgieter te krijgen. . .

Frits Maas

Twééde Kamer - met recht

'Fotograferen is gelijk oversteken'

Rotterdamse fotograaf Robert de Hartogh registreert het leven en werken van etnische minderheden

Deze maand verscheen bij uitgeverij '010' een fotoboek over tien jaar Rotterdamse stadsvernieuwing, getiteld 'Wanneer komt die stad nou eens af!' (f 29,75). De fotograaf Robert de Hartogh heeft een belangrijke bijdrage aan dit sociografische standaardwerk geleverd met zijn schitterende fotoserie van het leven en werken van buitenlandse werknemers in de oude wijken.

Robert de Hartogh (42) heeft de 'gastarbeid' tot het belangrijkste thema van zijn werk gemaakt. Sinds zeven jaar registreert hij de emancipatie van een nieuwe Nederlandse bevolkingsgroep met grote betrokkenheid en sympathie. „Ik maak foto's van hun huizen, hun kinderen, hun huwelijksfeesten. Waar andere mensen geen toegang krijgen, word ik gevraagd. Daar ben ik trots op.”

De Hartogh begon met fotograferen na de beruchte Afrikaanderrellen (1972) in Rotterdam, toen autochtone buurtbewoners slaags raakten met Turkse en Marokkaanse wijkgenoten. Sindsdien heeft hij aan tal van voorlichtingsprojecten over gastarbeid meegewerkt.

Zijn boekje 'Amparo uit Spanje' (uitgave: Nederlands Centrum Buitenlanders) is een fotografisch verslag van de verhuizing van een Spaanse tiener van Sevilla naar Nederland.

De moeite van het lezen waard is het eveneens door De Hartogh samengestelde 'Kijkboek over gastarbeid' (uitgave: NCB), dat in 1977 is voltooid maar nog steeds hoogst actueel is. Hieronder publiceren we een interview met de fotograaf, die uitlegt wat hem elke keer opnieuw weer zo boeit aan het bestaan van de etnische minderheden in Nederland: „Ik leer er waanzinnig veel van.”

Robert de Hartogh: „In hoeverre kan een foto een bijdrage leveren aan de verbetering van de samenleving? Ik denk heel weinig. Laten we eerlijk zijn: heeft mijn fotografie van gastarbeid iets betekent voor de maatschappelijke situatie van buitenlandse werknemers? Welnee. Ik geloof niet dat mensen dankzij een plaatje in een boek of in de krant tot andere gedachten komen.

Fotografie is beperkt

Fotografie blijft een beperkt medium. Je kunt heel veel dingen die je in het leven belangrijk vindt niet op een foto vastleggen. Je kunt hooguit suggereren, dat ze er zijn. Fotografie is betrekkelijk. Ik heb een serie gemaakt over zwervende jongeren in winkelcentrum Zuidplein. Ik heb ze één hele dag gevolgd, en juist

toen we even op een bankje zaten uit te puffen, maakte ik mijn mooiste foto. Vier jongens, die allemaal op een bepaalde manier een andere kant uitkijken. Ik had 'm nooit zo kunnen regisseren. Het is puur toeval. Ja, hoor je collega's dan zeggen: maar je moet er als fotograaf wel met al je vakkennis en techniek bij zijn, anders was die plaat er nooit gekomen. Nou, dat is allemaal flauwekul. Echt! Eén seconde later keken die knapen weer een andere kant op. Het moment was voorbij.

In die zin is de fotografie dus beperkt. Neem nou van die schitterende sportfoto's: de keeper duikt helemaal naar de hoek van de goal, tegelijkertijd valt er een speler in de blubber en een derde wordt gevloerd. Niemand, niemand die dat ineens gezien kan hebben. Alleen die éénderdse seconde merkte het. En je komt er zelf pas achter in je doka. Een sportfotograaf achter het doel kan zijn object afkaderen, en méér niet. Hij kan geen compositie meer bedenken of op de uitdrukkingen van de spelers letten. Hij moet alleen op tijd afdrukken. Het gebeurt wel dat je een foto maakt, die alles zegt. Een uniek moment. Maar het komt zelden voor. Als ik er een paar per jaar maak, ben ik heel tevreden. Als je naar zo'n foto kijkt, heb je niet meer het gevoel dat het een foto is. Dan hoef je er ook geen verhaal meer bij te houden.

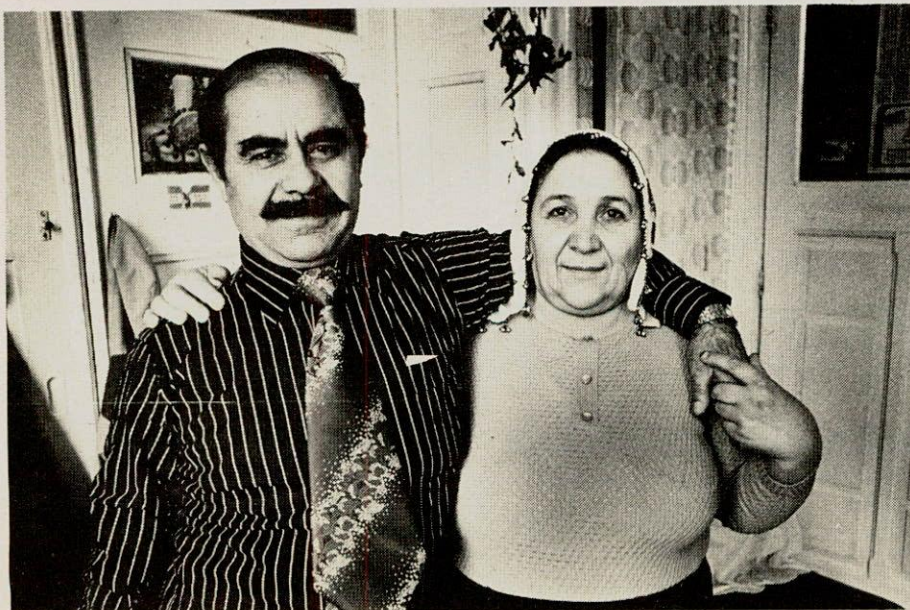
Ziekelijk nieuwsgierig

Fotograferen is voor mijzelf steeds opnieuw leren zien. Ik ben geïnteresseerd in iets veel totalers; in het hele doen en laten van die buitenlanders. Ik ben daar zeer nieuwsgierig naar. Misschien wel ziekelijk nieuwsgierig, weet ik veel. Misschien hoort het niet. Ik heb heel vaak het idee, dat ik iets zie dat in de beslotenheid plaatsheeft, en waar ik eigenlijk niets mee te maken heb. Ik probeer dat voyeurisme te voorkomen, al denk ik dat de fotografie daar dikwijls toch op neer komt.

Ik ben zes, zeven jaar geleden begonnen. Ik heb op de kunstacademie gezeten en een paar jaar in Londen gestudeerd; beeldhouwen en grafiek. Ik heb echter niet voor de fotografie gekozen als het medium waarin ik me als kunstenaar het best kon uitdrukken. Ik raakte in de fotografie door, – hoe zal ik het zeggen, een persoonlijk conflict.

Rellen

In 1972 had je de zogenaamde Turken-

rellen in Rotterdam-Zuid, de Afrikaanderwijk. Een uit de hand gelopen burenruzie, voortgekomen uit allerlei spanningen in die wijk, waar nooit aandacht aan was besteed. De rellen duurden een week. De bewoners gingen elkaar op een afschuwelijke manier te lijf. Stenen door de ruiten, knokpartijen, enzo. Ik heb nog bij Turken in gebarricadeerde huizen gezeten, achter omgekeerde bedden, dat soort dingen. Ik kende destijds mensen van de Stichting Hulp aan Buitenlandse Werknemers, die me vroegen een tentoonstelling over de gastarbeid te organiseren. Ik ben toen gaan zoeken naar de foto's ervoor. En wat bleek: dat materiaal bestond bijna niet. Er waren maar weinig fotografen die zich met dat onderwerp bezig hielden. Toen dacht ik: ik kan ze best zelf gaan maken.

Je doet dan op een gegeven ogenblik een bewuste keuze. Ik fotografeerde méér en méér. Dus op een mooie dag demonteerde ik mijn etspers en heb de stap naar de fotografie gezet. Het was een proces in mij. Het was niet, dat ik dacht: nu ga ik helpen de wereld wat draaglijker te maken. Maar ik vond het wel tijd om eens te ontdekken wat er in die wereld zoal te koop is; ik wou naar buiten. Nu voel ik me daar zeer wel bij. Ik ben me gaan verdiepen in de problemen van de buitenlanders, in hun cultuur, in hun leefsituatie.

Ik kreeg steeds meer contacten en ik leerde een hoop mensen persoonlijk kennen. In mijn fotografie komen meerdere aspecten van de gastarbeid tot uitdrukking. Ik registreer de geïsoleerdheid van buitenlandse vrouwen,

die niet zonder begeleiding de straat op mogen, maar laat met evenveel gemak het tegenovergestelde zien: Marokkaanse vrouwen die opkomen voor hun rechten.

Rijk geschakeerd leven

Wellicht dat ik in het begin meer oog had voor het trieste en het uitzichtloze, maar dat is nu niet meer het geval. Ik ken verschillende kanten van hun bestaan, tegenwoordig. Er zijn kwaliteiten in het leven, die niets uit te staan hebben met de sociaal-economische omstandigheden waarin je verkeert. Ik bedoel: de gastvrijheid en de manier waarop buitenlanders met elkaar omgaan, is werkelijk ongelooflijk. Ik leer er waanzinnig veel van. Ik kom in milieus waar ik anders nooit zou komen. Het is een rijk geschakeerd leven, dat ik leid. Ik denk weleens: goh, ik loop hier foto's te maken, maar waarop baseer ik die bezigheid?

Ik ga zeer comfortabel door het leven. Het ontbreekt mij werkelijk aan niets. Dit is echt luxe. En ik merk, dat de mensen mijn werk waarderen. Het is toch fantastisch dat ze je opbellen omdat ze foto's van je willen hebben. Het klinkt heel aanmatigend, maar dat geeft me genoeg. Mensen die ik fotografeer kunnen ook altijd naar mijn atelier komen om in de contactafdrukken uit te zoeken, welke foto's ze het best vinden. Daar heb ik geen moeite mee. Fotograferen is gelijk oversteken. Ik ben bezeten van dit vak, ja. Ik kan zo driftig bezig zijn met fotograferen, dat ik vergeet op te letten of de film wel transporteert. Ik ben constant bezig. Werkdagen en weekends. Weet je, ik kom tijd tekort."

Wim de Jong

The karate kid

Goed verhaal met verteerbare moraal

Vechtsporten, zoals judo en karate, zijn, als je de boodschap van de film „The karate kid“ tenminste goed verstaat, op een geheel verkeerde manier en om een geheel verkeerde reden populair geworden. De meeste mensen (mannen en jongens voornamelijk) die deze sporten beoefenen, doen dat om fysieke macht uit te stralen, en gebruiken die getrainde vuisten en voeten maar al te graag om te laten zien wie er de baas is. Fout, helemaal fout, in elk geval als het om karate gaat. Karate is een manier om je leven in balans te krijgen. Karate leer je, om je vuisten zo min mogelijk te hoeven gebruiken . . .

Daniel is een aardige tiener, die met zijn moeder (een vader ontbreekt) naar een andere stad verhuist omdat zij daar werk kan krijgen.

Aanvankelijk lijkt de ontvangst in de nieuwe flat soepel te verlopen: Daniel wordt door zijn optimistische moeder opgepept en een aardige buurjongen maakt hem wegwijs omtrent de gang van zaken in zijn nieuwe omgeving. 's Avonds gaat hij met een groepje jongens naar het strand, en meteen al valt zijn oog op een pittige blondine, ene Ali. Dat is ook het startsein voor de moeilijkheden, want Ali's voormalige vlam pikt die belangstelling van de fragiele, donkere Daniel niet en timmert hem flink in elkaar. Gedemoraliseerd

gaat de jongen naar huis. Hij heeft inmiddels gehoord dat het groepje vrienden dat hem zo te grazen nam, aan karate doet.

In het flatgebouw maakt hij kennis met de huismeester, de Japanner Miyagi. De man leeft alleen, onderhoudt het gebouw, doet karweitjes en kweekt voor zijn plezier bonsai-boompjes. Al snel ontstaat er een band tussen de jongen en de oude, wijze man, die vroeger vrouw en zoon heeft verloren en die aan zijn pupil iets van zijn in de kiem gesmoord vadergevoel kwijt kan.

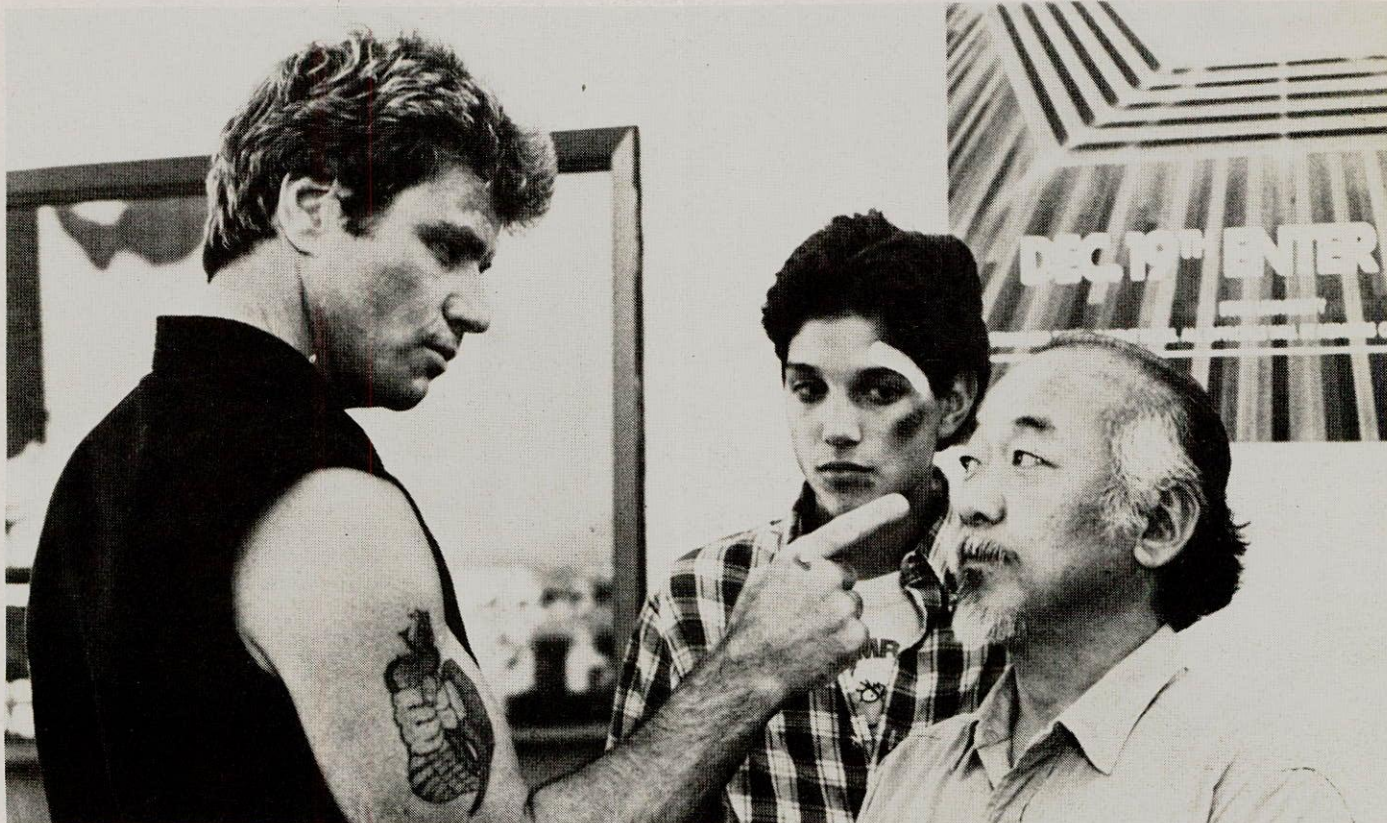
Wanneer Daniel bij verschillende gelegenheden steeds opnieuw door de groep karatefanatiekelingen wordt gemolesteerd, ziet Miyagi in, dat iemand

in moet grijpen. Hij biedt aan de jongen karate te leren, maar eist daarvoor volledige onderwerping aan zijn opdrachten. Daniel stemt toe, en vervolgens laat Miyagi hem een aantal op het eerste gezicht schijnbaar zinloze en onbegrijpelijke handelingen verrichten.

Tussen neus en lippen door wijst hij Daniël dan ook nog op het feit dat karate niet in de vuisten zit, maar in het hoofd en in het hart. Dat iemand die karate op de goede manier beheerst, alleen maar in uiterste noodgevallen hoeft in te grijpen doordat hij zo uitgebalanceerd en evenwichtig is geworden, dat niemand erover zal peinzen hem aan te vallen.

De film toont scherp het schrille contrast tussen de kalme, humoristische en liefdevolle lessen van de oude man aan zijn leerling en de manier waarop de leraar van de plaatselijke sportschool zijn pupillen traint. Het hele verhaal werkt toe naar een wel wat voorspelbare, maar daarom niet minder bevredigende ontknoping, die ik niet verklap. De liefdesgeschiedenis is er weer eens in verweven, omdat dat voor de kassa nodig is, maar de film wordt gedragen door de subtiële, integere manier waarop de oude man en de jonge jongen naar elkaar toegroeien.

The karate kid is geregisseerd door John Avildsen, van de succesvolle allereerste Rocky-film, waarmee Sylvester Stallone in één klap wereldberoemd werd. De hoofdrol in deze zeer positieve film wordt gespeeld door de kwetsbaar ogende Ralph Macchio, die daar geknipt voor blijkt te zijn. Het feit dat hij, als kleurling het moet opnemen tegen de weldoorvoede, blonde middle-class

Martin Kave, Ralph Macchio en Pat Morita als Kreese, Daniel en Miyagi in 'The karate kid'

jeugd geeft aan zijn rol nog een extra dimensie. Miyagi is een rol van Pat Morita, bekend als de man die het schoolcafé uit Happy days runt. Morita blijkt over een grote dosis humor te beschikken. De enige keer dat hij zijn gebruikelijke zelfbeheersing verliest en, geheel beschonken, vertelt over zijn vrouw en zijn zoontje, is bepaald aangrijpend, zonder het ritme van de verder lichtvoetige film te verstoren. Randee Heller speelt een toffe moeder, en verder zijn er kleinere rollen voor de zoons van Frankie Avalon en Steve McQueen. De muziek was van Bill Conti. Warm aanbevolen, dus.

Leo van Opzeeland

Daryl Hannah als de zeemeermin in 'Splash'

in 't kort

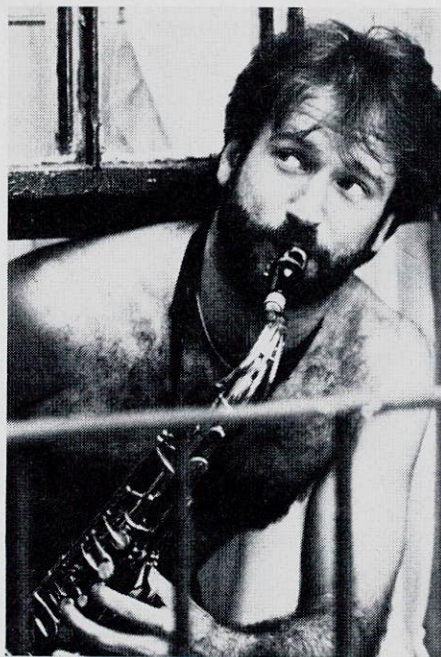
Wie zich bij de film **Splash**, waarin de hoofdrol wordt vertolkt door een zeemeermin, verheugt op een royaal uitzicht op blote borsten, moet ik teleurstellen: de film komt uit de Disneyfabriek die bekend staat om zijn Amerikaanse preutsheid, dus het grootste gedeelte van de film zijn de lange haren van de dame kuis over haar voorkant gedrapeerd.

Niettemin is **Splash** een aardige film met schitterende onderwater-opname en een vriendelijk sprookjesachtig verhaal. Een jongen springt in zijn jeugd van een plezierboot, en heeft een kortstondige ontmoeting met een blond meisje met een staart. Als hij volwassen is geworden, kan hij de juiste vrouw niet vinden. Pas als hij na een dronken rit op het strand aankomt en opnieuw een ontmoeting heeft met de inmiddels tot een struise dame opgegroeide meermin, beseft hij dat hij verliefd is. De meermin krijgt voor een poosje benen en zoekt haar amant op in New York. Aanvankelijk weet hij helemaal niet dat hij met een vis te doen heeft: pas als een fanatieke oceanoloog haar op straat met twee emmers water heeft natgegooid, zodat zich ter plekke haar staart begint te manifesteren, gaan hem de ogen open. Maar, zoals dat hoort in sprookjes (en zoals het in het leven ook zou moeten zijn natuurlijk), liefde overwint alles, zodat het stel aan het eind de haven van New York uitzwemt, zij met een staart, en hij met voeten. Een wat ongelukkig slot vind ik van een overigens leuke lichtvoetige film.

Daryl Hannah speelt de zware rol van de meermin. Vooral de staart leverde veel moeilijkheden op, maar ze doet t schitterend. Tom Hanks is een lieve hoofdrolspeler. Aardige bijrollen spe-

len de dikke broer van de hoofdrolspeler, en de fanatieke wetenschapper, die pas mens wordt als hij in de gaten krijgt dat hij het geluk van de twee gelieven dreigt te verstoren.

Regie was in handen van Ron (Happy days) Howard, die eerder al met „Night shift“ bewees dat hij het vak verstaat.

Robin Williams als de uitgeweken Russische saxofonist in 'Moscow on the Hudson'

Moscow on the Hudson van Paul Mazursky (zelf afstammeling van uitgeweken Russen) vertelt het verhaal van Vladimir Ivanoff, een saxofonist bij het Russische Staatscircus, die besluit, tijdens een tournee door Amerika, naar het Westen over te lopen. Zijn belevenissen in New York aan de monding van de Hudsonrivier (die wereldstad, die één grote smeltkroes is van alle mogelijke buitenlandse groeperingen), de moeilijkheden met zijn aanpassing aan het Amerikaanse leven, zijn heimwee, het wordt allemaal heel meeslepend geschilderd in een film die steeds vrolijk blijft, maar die toch nergens een ogenblik oppervlakkig is.

Robin Williams komt met zijn rol van Vladimir nog vaster in het zadel te zit-

ten. De opnamen die in Moskou heten te spelen, werden in een oud gedeelte van München gemaakt en doen zeer authentiek aan. Een zorgvuldig gemaakte film, een droom waar Mazursky al jaren mee rondliep. Prima!

Dat er vijandschap heeft bestaan tussen hofcomponist Salieri en Wolfgang **Amadeus** Mozart is een historisch gegeven. Wat toneelschrijver Peter Shaffer met dat gegeven heeft gedaan is net zo geniaal als wat hij indertijd van Equus maakte (verfilmd met Peter Firth en Richard Burton): hij laat Salieri zien als een soort godsdienstwaaninnige, die zijn muzikale talent alleen maar in dienst wil stellen van zijn Heer, en die in toorn ontsteekt op de Schepper, wanneer hij ontdekt dat Mozart, een ordinaire, platvloers, infantiel ventje, begiftigd is met dat goddelijke talent dat Salieri zelf geheel in de schaduw stelt. Hij besluit op eigen gezag in te grijpen en is indirect verantwoordelijk voor de vroege ondergang van Mozart. Later krijgt hij wroeging, ziet de hoogmoed van zijn daad in en probeert tot tweemaal toe zelfmoord te plegen. Bij een priester van de inrichting waar hij wordt opgesloten stort hij dan zijn hart uit. „Amadeus“ is geregisseerd door Milos Forman en die naam zegt genoeg. De

Tom Hulce als Mozart in 'Amadeus'

hoofdrollen worden door geheel onbekende acteurs gespeeld, en de inderdaad onsterfelijke muziek van Mozart, zoals hier belicht, maakt van de film een gebeurtenis om nog lang aan terug te denken.

L. v. O.

DAAFI den Bosch, uitg. de Wekker, postbus 607/3500 AP Utrecht, druk W&R den Bosch.

OMGEKEERD KAN OOK !

De reiziger

In een vreemd land loopt een vreemdeling. Let wel: hij is niet een reiziger in een voor hem vreemd land, nee, meer dan dat: hij is al zo lang hij weet in dit land dat hem vreemd is, op een reis waarvan hij niet meer weet wanneer die begon en nog minder wanneer die zal eindigen. Hij is een vreemdeling hier omdat hij dit land nog nooit gezien heeft. Hij voelt zich een vreemdeling omdat hij niet het gevoel heeft dat hij iets voorstelt in dit land. Hij regelt er niets, hij heeft er geen belang. Met of zonder hem, het land zou zijn zoals het nu is. Hij reist. Niet omdat hij ergens heen moet of zelfs ergens vandaan moet. Hij constateert het feit dat hij reist en neemt maar aan dat dat de toestand is waarin hij geacht wordt te verkeren. Wel op reis dus, maar niet met een doel. Ergens zal het heus wel ophouden, maar waar? Wanneer? En wat te doen onderweg? En hoe dat?

Onze reiziger is wel vreemd maar niet gek. Hij is iemand, laat niet maar zo met zich doen. Hij wil niet als een zombie rondwaren. Hij wil weten wat er aan de hand is, wat hem te wachten staat en of hij dat wel wil.

Hij begint om zich heen te kijken. Hij ziet . . . de anderen. Hee, nog niet eerder opgevallen. Er zijn anderen. Tame-lijk veel zelfs, en ook reizende. Allemaal. Sommigen met beslist een doel: ze kijken niet op of om, gaan recht af op, verdringen anderen om te komen tot, zijn werkelijk onstuitbaar op weg naar. Anderen lopen volstrekt wanhopig rond. Ze kijken hier en daar, hollen terug, rennen heen, stoppen, draaien. Nu weet hij dat de anderen niet allemaal hetzelfde zijn, dat er anderen en andere mensen zijn, en hij overweegt de mogelijkheid dat er nog meer zijn. Kreatief baasje.

Het is nog maar een kleine stap vóór ie naar een medereiziger, want zover is hij al, dat hij ze zo noemt, toestapt om te vragen wat hij moet doen. Bij de eerste treft hij het slecht; hem wordt verweten naar de bekende weg te vragen en zoals wij allemaal weten is dat niet alleen overbodig, ook krijg je er snel ruzie mee. Dóórvragen brengt hem ook niets verder, want de bevrage blijkt van niets te weten zonder dat door te hebben. Dan is hij zelf nog beter op de hoogte: zijn twijfels hebben teminste aan het licht gebracht dat er gereisd wordt!

Aan de dolenden wil hij niets vragen. Het is hem zo al duidelijk dat zij hem

zeker niets wijzer kunnen maken. Met een slag beseft hij dat dit een inzicht is dat hij niet eerder had. Hij leert! En hij is kritisch! Als ook nog de rechtdoorlopen- den hem in betekenisloze taal toespreken over „nauwe en rechte wegen“ weet hij het zeker: hij zal vooral zélf moeten uitzoeken hoe het zit. Hij koopt een kaart en een kompas, en of ie nog lang en gelukkig leeft weet ik niet, maar aankomen doetie.

Zo ging het die mens, zo gaat het de mens. We zijn allemaal op reis en het is nu maar de kunst die trip zo aange-naam mogelijk te laten verlopen. Daar zijn verschillende mogelijkheden toe. Het is verreweg het eenvoudigste zonder rede op pad te moeten. Zo doen die- ren het en ook wel sommige mensen. Die vragen zich niets af maar doen. Ze worden gedreven door krachten die ze niet begrijpen. Er overkomt hen van al- les en ze weten niet waar het vandaan komt. Ze weten niet van de zeebodem en vermoeden geen diepte. Hun leven is een verbaasd gaan van de ene dag in de andere tot de laatste er op zit.

Moeilijker is het voor mensen die willen weten wat er gebeurt. Zij zien zich ge- plaatst in een wereld die ze niet begrip- pen en gewoonlijk leidt dat tot een keu- ze uit twee houdingen: de magische, waarin de wereld een onbegrijpelijk ge- heel van verschijnselen blijft en de re- delijke: waarin de mens probeert zijn weg te vinden door zijn verstand en zijn gevoel sámen los te laten op de werke- lijkheid.

Magische levenshoudingen zijn van- ouds de geloven van de noordse volken van de oude grieken en van de primi- tieve stammen, bijvoorbeeld. Van elk verschijnsel dat men niet kan verklaren neemt men aan dat het door een macht groter dan henzelf wordt veroorzaakt

met een niet te vatten bedoeling. Het christendom is in deze zin niet anders dan het magische geloof van natuur- volken.

Het is makkelijk om zo een soort geloof te hebben. Alles wat je niet kan begrip- pen is god. Die god heeft een plan dat wij niet kunnen doorzien, vandaar dat de zin van ons leven, van de wereld, niet hier bij ons ligt maar bij god. Klaar. Geloven hebben altijd uitleggers en le- ders die variëren op één thema: een macht groter dan ons en buiten ons be- stuurt het al; vertrouw daarop.

De redelijke houding – de humanisti- sche – vraagt meer van de mens zelf. Dat begint al zodra de humanist zegt niet in god te geloven. Veel zekerheden die voor bijvoorbeeld christenen gelden gaan dan meteen niet meer op. Mis- schien is er een god, misschien niet, maar humanisten gaan toch maar liever alvast zelf aan het werk. Dat zal een eventueel bestaande hogere macht niet in de weg staan. Sterker nog, als er een almachtige god is, wat christenen beweren, dan zal het humanisme daar ongetwijfeld in opgenomen zijn.

Humanisten dus achten het niet onmo- gelijk dat er een god is maar zeker ook niet waarschijnlijk. En aangezien er uit- eindelijk niets zinnigs over te zeggen is kunnen we er maar beter over zwijgen en onze energie nuttiger besteden. Om te beginnen aan de vraag die dan op- doemt: als de zin niet van buiten komt, de zin van het leven en van de wereld, waar is die dan in gelegen?

Die vraag maakt ons vreemdelingen in een vreemde wereld. Er is veel dat wij niet kunnen begrijpen. Wij overzien niet waar het naar toe gaat. Voor huma- nisten is dat geen aanleiding zich te wenden tot een hogere macht die hen leidt en begeleidt en maar steeds zijn geheime plan vóór zich houdt. Zij ge- bruiken hun verstand en hun gevoel om eerst uit te vinden wie ze zijn en waar ze staan. Dan zoeken ze oriënteringspun- ten langs de route die te gaan is. Of ze sluiten zich aan bij gelijkgestemden. En ze bereiden zich zo goed mogelijk voor op de te verwachten kruisingen en dwarswegen. Ik doe dat ook. Ik koop een kaart, een kompas, ik vind het wel.

Baad Loos

(Overgenomen uit: Hum-bug, kwartaalblad van de Landelijke Werkgroep Humanisti- sche Jongeren, juni '84)

EGO - ook als je 't niet meer ziet zitten

Kerncentrales erbij?

Olie, gas en kernenergie over 65 jaar nagenoeg overbodig'

Tijftwintig tot dertig miljoen gulden kostte de BMD, de Brede Maatschappelijke Discussie over wel of niet meer kerncentrales. Conclusie van deze BMD: gegeven het probleem van het radioactief afval moet Nederland vooralsnog niet meer kernenergie produceren. Volstrekt in strijd met deze uitkomst bepleiten de Rijksplanologische Dienst, de Algemene Energieraad, ambtenaren van het ministerie van Economische Zaken en energiedeskundigen van de regeringspartijen de bouw van nieuwe kerncentrales. Tegen deze gigantische lobby heeft de Stichting Natuur en Milieu onlangs een tegengeluid laten horen: kerncentrales zijn helemaal niet nodig.

Over 65 jaar kan Nederland draaien op zonne- en windenergie. Olie, gas en kernenergie zijn dan nagenoeg overbodig. Dat alles is uitvoerbaar wanneer men het energieverbruik tot het jaar 2050 tot eenderde deel terugbrengt van het huidige en genoeg neemt met een verlaagd op het niveau van 1980. Tot deze slotsom kwam de Stichting Natuur en Milieu onlangs in het boek „Onbeperkt Houdbaar“, dat eind september aan minister Winsemius van Milieubeheer werd aangeboden.

andere richting

Deze benadering sluit nauw aan bij de uitkomst van de Brede Maatschappelijke Discussie en het milieuvriendelijke laatste van het Centrum voor Energiebesparing. Wil Nederland, halverwege de volgende eeuw, in staat zijn om zijn energiebehoefte geheel te verwerven uit een compleet duurzaam energiesysteem, dan zal de overheid nu al de nodige stappen in die richting moeten gaan zetten. In plaats van meer kernenergie voor de huidige regering duidelijk toe te eisen zou de overheid het gebruik van zonne- en windenergie nadrukkelijk moeten stimuleren. Volgens Natuur en Milieu kan dat door:

- een visie te ontwikkelen voor het geleidelijk opheffen van energieverbruikende industrieën
- meer geld te steken in onderzoek en demonstratieprojecten met zonne- en windenergie
- een aantrekkelijke prijs te geven voor gewonnen (wind)energie
- meer aandacht te schenken aan waterstof als de energiedrager van de volgende eeuw.

Verder pleit Natuur en Milieu nog voor een omvangrijk energiebesparingsprogramma, verdere aanpak en verbetering van woningisolatie en de bevordering van energie-arme apparaten.

Technisch mogelijk

Wanneer er maar op alle terreinen een

krachtig energiebesparend beleid wordt gevoerd, is terugdringing met zeventig procent in het jaar 2050 haalbaar. Aldus ir. K. Blok, de auteur van „Onbeperkt Houdbaar“.

Het moet technisch voor mogelijk worden gehouden om over 65 jaar uit de volgende bronnen de benodigde energie te halen:

- 33% wind
- 33% zon
- 13% afval
- 3% waterkracht
- 9% aardwarmte
- 9% import (brandstof voor de chemische industrie, bijv. olie).

Zonne- en windenergie

Om in het jaar 2050 ongeveer eenderde deel van de energie uit wind te kunnen winnen moeten er honderdduizenden molens worden geplaatst.

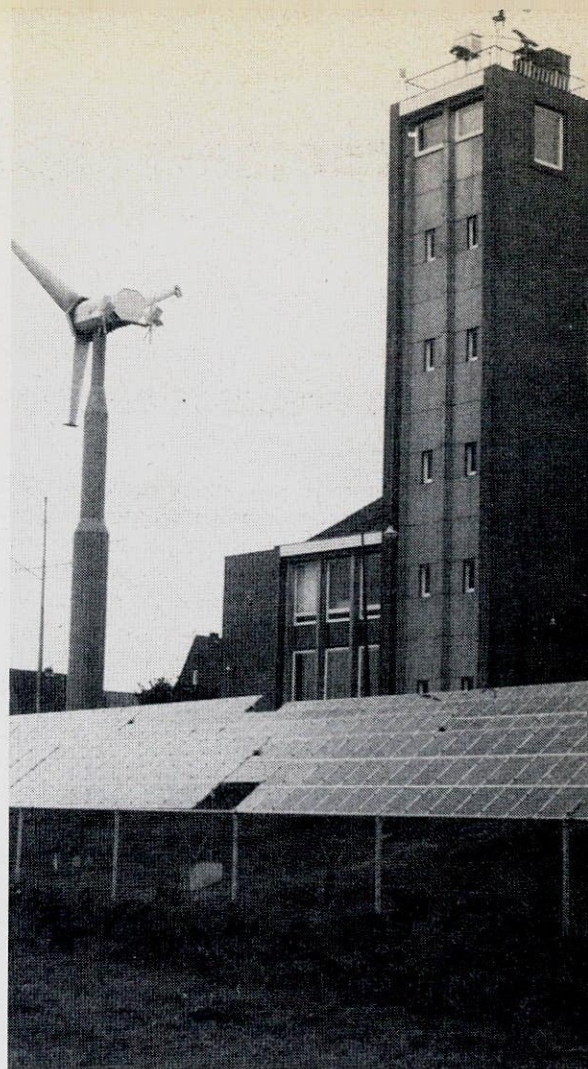
Molens die vanwege een zo hoog mogelijke opbrengst op open plaatsen (platteland en industrieterreinen) moeten worden geplaatst. Ook zouden er windparken op de Noordzee moeten worden ingericht. Ontsiering van het landschap denkt Natuur en Milieu te kunnen beperken, wanneer er maar voldoende rekening wordt gehouden met de inpasning van de molens in het desbetreffende gebied.

Om aan de benodigde hoeveelheid zonne-energie te komen moet er 225 vierkante kilometer zonnecollectoren en zonnecellen worden aangelegd (dat lijkt heel wat, maar is in werkelijkheid ongeveer 0,6% van de oppervlakte van Nederland).

Natuur en Milieu acht de nadelen van deze beslaglegging op de ruimte aanzienlijk geringer dan de nadelen van een toenemend olie-, gas- en kernenergiegebruik.

Gevolgen

Over de kosten van dit duurzame energiesysteem en de sociale gevolgen blijft ir. Blok wat aan de vage kant. Op

Windmolen en zonnecollectoren voor de Zeevaartschool op Terschelling

dit moment zou het milieuvriendelijke alternatief beduidend duurder zijn dan de bestaande energievoorziening. Natuur en Milieu verwacht evenwel dat in de toekomst het verschil zal teruglopen en zelfs op den duur geheel zal verdwijnen door de stijgende olieprijs en de dalende prijzen van duurzame systemen. Mede gebaseerd op studie en onderzoek in het buitenland komt de auteur tot de slotsom, dat zonne-energie rond het jaar 2000 concurrerend zal zijn en windenergie acht of negen cent per kilowattuur zal kosten.

Gelet evenwel op de grote voortvarende waarmee wordt getracht Nederland rijp te maken voor de bouw van minstens twee à drie of zelfs vier nieuwe kerncentrales, valt te vrezen dat de beleidsmakers zich nauwelijks iets gelegen zullen laten aan het werk van de Stichting Natuur en Milieu. Net zo min als men zich iets heeft aange trokken van de uitkomst van de Brede Maatschappelijke Discussie. De eerste van de nieuw te bouwen kerncentrales zal, koste wat het kost, in 1995 draaien. BMD of géén BMD. Alternatieven of géén alternatieven. The show must go on.

Wim Heij

Ir. K. Blok, Onbeperkt Houdbaar. Uitg. Stichting Natuur en Milieu te Utrecht, 030-331328. Prijs f 12,50.

Arbeiderszelfbestuur

Een vreemde eend in de bijt

„Vroeger is mij wel aangewreven dat ik communist was of lid van de PvdA, maar ik ben nog steeds een glasharde VVD-er, dat mag je gerust weten.“ Deze woorden komen uit de mond van P. L. Meijers, die tien jaar leiding gaf aan de schoenenfabriek Heliiform in Drunen. Het bijzondere van dit bedrijf was dat er sprake was van arbeiderszelfbestuur. De werknemers waren mede-eigenaars en hadden medezeggenschap over het bedrijf.

„Maar omdat we niet zo ontwikkeld waren, hadden we eigenlijk niet zoveel te zeggen“, vind J. van der Ven. Hij was zo'n tien jaar lid van de OR (ondernemingsraad) van Heliiform.

Raadsman Wim Reinders had een gesprek met hen in het kader van een aantal artikelen in EGO over het thema „werk“.

Waalwijk was nog niet zo lang geleden een belangrijk centrum van de schoenindustrie. In de zestiger jaren begon deze industrie in te zakken, o.a. door veel import uit Italië. Daar waren de lonen ongeveer de laagste van Europa en de sociale voorzieningen stelden er niet veel voor. Het familiebedrijf waar beide mannen werkten moest reorganiseren om het hoofd boven water te houden. Het product Heliiform, een degelijke gemakschoen voor vrouwen, liep goed en daarom werd er een apart bedrijf voor opgericht, dat de naam van de schoen meekreeg.

Meijers: „Men wilde de mensen in dat nieuwe bedrijf nauwer bij het werk en het bedrijf betrekken en koos voor deelnemen in het aandelen-kapitaal. Er was een afvloeiingsregeling getroffen en een deel van het geld dat daarvoor beschikbaar was, is toen gebruikt als aandelenkapitaal voor de werknemers die bij Heliiform gingen werken. Toen hadden zij samen 12% van alle aandelen en dat is gegroeid tot 51%, een meerderheidsbelang van de werknemers dus.“

De kwaal van steeds meer

Hoe keek u daar zelf tegen aan? In een niet-socialistische samenleving is arbeiderszelfbestuur toch een vreemde eend in de bijt?

Meijers: „Je maakt heel wat los als je iets totaal anders doet. Mensen die vrienden leken worden ineens vijanden. Anderen worden ongerust, omdat men niet precies weet wat het is. Ik vond het een uitdaging, maar ik was ook bezorgd. In een land waar alles op kapitalistische leest is geschoeid, wordt die cirkel ineens doorbroken. Ik wilde graag meemaken hoe dit zou lopen, wat de mogelijkheden ervan waren.“

Maar u was ook bezorgd?

Meijers: „Ja, want je krijgt een heel an-

P. L. Meijers

der patroon in het leiden van een bedrijf. Waar je vroeger met 1 of 2 mensen iets kon beslissen, moest je rekening gaan houden met zo'n 200 mensen. Ik was ook bezorgd voor de mogelijkheid om de mensen te kunnen beschermen tegen zichzelf. Hoe zal ik dat uitleggen . . .

Door de jaren heen waren werknemers gewoon om tegen de eigenaren van de onderneming aan te schoppen. Als er iets gebeurde, waren zij de grote boosdoeners: „Ze doen maar, ze kopen maar jachten . . .“

Die verhalen klopten wel eens, maar de één praat de ander ook heel gauw na. Wanneer de werknemer zelf ondernemer wordt, blijkt al gauw dat deze aan dezelfde kwaal lijdt: hoe kom ik aan meer? En als er in moeilijke tijden eens wat van dat meer af moet, dan gaat dat gewoon niet.“

Diezelfde menselijke eigenschap kwam Van der Ven ook tegen in het bedrijf.

Van der Ven: „We kregen dividend en dat ging ook wel eens terug de zaak in, waar we dan aandelen voor kregen. Niet iedereen was daar blij mee, want de meesten hadden toch wel liever 300 gulden in de zak dan een aandeel in de zaak. Er waren wel eens scheve gezichten. Boven het loon kregen we premie;

Voor wie niet veel van economie afweet even het volgende. Als je schoenen wilt maken, heb je leer, machines, een gebouw en mensen nodig. Dat kost geld. Op verschillende manieren kun je geld proberen te krijgen: lenen bij de bank of van privé-personen, op de kapitaalmarkt. Mensen kopen dan aandelen van jouw bedrijf. Zij lenen geld aan de onderneming en krijgen daarvoor een aandeel in het bedrijf. Dat aandeel is een stuk papier en er staat op hoeveel het waard is: een waardepapier dus. Je kunt het een schuldbewijs noemen van de onderneming aan degene die een aandeel heeft: de aandeelhouders. De koers op de Beurs (Wallstreet bijv.) geeft aan hoeveel het aandeel in de praktijk waard is; dat is vaak een andere waarde dan op het aandeel zelf staat. Als je een aandeel koopt, ben je een beetje eigenaar van het bedrijf en als er winst wordt gemaakt, deel je daarin mee: dan krijg je dividend, zeg maar rente.

die is opgelopen tot zo'n 255 gulden per maand in de tijd dat het goed ging. De mensen willen eigenlijk altijd wel meer, he'."

Was het altijd mogelijk om meer premies te krijgen?

Van der Ven: „Wij zagen wel in dat het niet altijd kon. De bedoeling was om voor iedereen werk te houden, maar dat is niet gelukt, helaas.“

Toen u al met vervroegd pensioen was gegaan, is Heliiform failliet verklaard. Hebt u enig idee waarom het is misgelopen?

Van der Ven: „Precies weet ik dat niet. Heliiform was een goede schoen, maar wel vrij duur. Omdat de economie achteruit ging, liep de verkoop terug en moest men wat anders gaan doen. Maar toen werkten er al 220 mensen in plaats van 180 en die moesten veel meer schoenen maken om hetzelfde te verdienen, want de modieschoen is goedkope. Volgens mij werd er te weinig aan verdiend. De premies bleven eerst wel even hoog, maar later ging er zo'n 150 gulden af. Dat vond ik wel jammer voor de mensen die er nog werkten.“

Zouden de premies te laat omlaag zijn gegaan, zodat er te weinig geld in het bedrijf bleef?

Van der Ven: „Tja, ik weet niet of het daar aan heeft gelegen. Ik denk dat men van mening was dat het niet oké kon, omdat het eerst zo goed ging. Er werd een nieuw kantoor neergezet en er kwam hier een chef bij en daar . . . Met de ondernemingsraad gingen wij daar wel tegenin, maar volgens de directie was het toch nodig. En dan hadden we niet genoeg moed of genoeg kennis om daar tegenin te gaan. Wij hadden a het bedrijf ook te weinig eigen vermogen om de zaak goed te laten draaien. A

iet dan slecht gaat, moet je naar de bank en die leent vooral in slechte tijden niet zo gemakkelijk."

Het lijkt me moeilijk om een onderneming goed te runnen?

Van der Ven: „Ja, we zijn wel gewaarworden, dat het niet meevalt om roed leiding te geven aan een zaak. Als het goed gaat juicht iedereen je toe; als het slecht gaat heeft de leiding het ge-laan."

'e weinig kennis

Waren we even teruggaan naar de ondernemingsraad. Werden de voorstellen van de directie altijd doorgepraat met de collega's die jullie vertegenwoordigden?

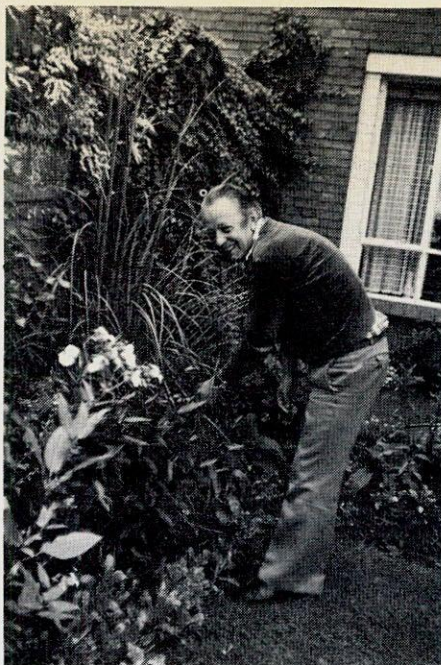
Van der Ven: „Dat was vaak moeilijk. Een werkmán op de schoenfabriek is niet zo ontwikkeld, ik ook niet. Mijn oon van 31 is systeemanalist en leert og steeds. Hij heeft daar nu de kans oor, wij vroeger niet. Ik heb tot 14 jaar rgere school gehad, meer niet, en dan eb je niet het economisch inzicht dat e directie heeft. Je kunt niet gelijk-aardig partij geven. Je kunt wel den-en dat een voorstel niet goed is, maar het mijn opleiding is het dan niet goed an te geven hoe het anders zou moe-en. Ik heb het daar wel eens moeilijk nee gehad. Door de jaren heen heb ik el iets geleerd en ik bleef vragen stel-en. Domme vragen zijn er niet; als je iet vraagt, leer je niks."

Hij jullie arbeiderszelfbestuur kwam et er dus op neer dat een paar mensen eslisten hoe het ging?

Van der Ven: „Juist. Omdat we niet zo ntweekeld waren, hadden we eigenlijk iet zoveel te zeggen. Wat dat betreft as er weinig verschil met andere be-rijven."

Medezeggenschap was er niet zoveel, naar jullie deelden mee in de winst. Was dat te merken, vergeleken met an-ere bedrijven?

Van der Ven: „Jazeker, in de jaren dat

J. van der Ven

het goed is gegaan wel. Ik heb nu nog 3000 gulden staan van die tijd. We hebben er wel voordeel aan gehad. Als ik opnieuw zou moeten kiezen, ben ik voor arbeiderszelfbestuur.

Niet genoeg eigen geld

Eén van de redenen dat het fout ging met Heliiform was dus dat er te weinig eigen geld was, te weinig reserves. Dat komt meer voor bij bedrijven, ook dus bij arbeiderszelfbestuur. Niet alleen de gemiddelde werkgever maar ook de gemiddelde werknemer is gauw kapitalistisch, heeft liever meer dan minder, wat de gevolgen ook zijn.

Dan is het risico groot dat er te weinig geld in het bedrijf blijft als reserve voor slechte tijden. Maar als we weten dat mensen zo zijn, kun je daar bij het opzetten van een bedrijf dan niet meer rekening mee houden? Dat blijkt moeilijk te zijn.

Meijers: „Je moet de mensen kunnen overtuigen van de noodzaak van hoge reserves en dat valt niet mee. De persoonlijke verantwoordelijkheid is niet goed ontwikkeld. Mensen denken al gauw dat er altijd wel ergens een pot met geld is, waar ze recht op hebben als de inkomsten minder worden. Als 't goed gaat willen ze wel meer, maar als 't slecht gaat willen ze liever niet minder.

Het leek erop dat men zelf meer wilde hebben dan wat sommige bazen vroeger namen, maar de medeverantwoordelijkheid groeide niet mee. En dat geld viel tegen, want dat werd vroeger overschat en nu moest je 't ook nog met meer mensen delen."

Hoe stonden de vakbonden tegenover het idee van arbeiderszelfbestuur?

Meijers: „Die zien opeens een bedrijf waar mensen tegelijk werknemers en werkgever zijn. Ze waren zeer terughou-

dend, omdat ze niet wisten hoe het af zou lopen. Ze waren er overigens niet zo gelukkig mee, want als de werknemer tevens werkgever wordt, hoeft men geen beroep meer op de vakbond te doen. Dat gaat tegen de belangen van de vakbond in."

Kan het wel?

Heliiform, één van de weinige bedrijven waar de werknemers het voor 't zeggen hebben, is failliet gegaan. Betekent dit dat werknemerszelfbestuur niet mogelijk is in ons soort samenleving?

Meijers: „In de Telegraaf van 2 juni dit jaar werd het verschijnsel arbeiderszelfbestuur raaskallend weggeschreven, omdat het was misgegaan met Heliiform. Dat past in hun straatje. Wanneer er een kapitalistische onderneming failliet gaat, verschijnt er in dezelfde krant nooit een artikel dat het kapitalistische systeem niet deugt. Werknemerszelfbestuur is niet uit de tijd.

De overheid had Heliiform kunnen helpen om te blijven bestaan. Maar niemand van de geldschietters stelde voor om door te gaan met arbeiderszelfbestuur. Voor mij is dat een teken dat men er graag van af wilde."

Uit deze verdrietige geschiedenis van Heliiform (dat door is gegaan in „afgeslankte" vorm met een nieuwe eigenaar zonder medezeggenschap) is een les voor de toekomst te leren. Arbeiderszelfbestuur is moeilijk, maar niet onmogelijk. In een klein bedrijf is het gemakkelijker te doen dan in een groot bedrijf. De mensen die erin werken, moeten zich er voor de volle 100% voor inzetten; vooral ook moeten ze een goede opleiding hebben om over de belangrijkste zaken mee te kunnen praten. Mensen moeten ook leren om goed met hun verdiende geld om te gaan.

Werknemerszelfbestuur: dat vraagt om verantwoordelijke, goed opgeleide mensen die zich nauw bij hun bedrijf betrokken voelen. Mensen die weten dat ze voor zichzelf werken als ze voor hun bedrijf werken. Dat geeft meer voldoening in het werk. Een grote afstand tussen werkgever en werknemer is niet gezond.

Er is nog een lange weg te gaan voordat we aan dit soort dingen gewend zijn. Maar als iemand van de VVD er al voor is, waarom zou het dan niet kunnen?

Wim Reinders

Het bedrijfspand van Heliiform

CDA-politicus: heilgymnast

Help!

Een boekje over problemen van consumenten met, vooral, de overheid

Sinds een jaar bestaat VARA-hulp. Een samenwerkingsverband tussen Humanitas, Konsumenten Kontakt en de VARA. VARA-hulp verzorgt de nazorg van problemen waarmee kijkers zich tot de VARA wenden. In het afgelopen televisie-seizoen is VARA-hulp overspoeld met klachten, vragen en problemen. In totaal kwamen er zo'n 8500 brieven binnen. Veel van de brieven gaan over problemen die consumenten met de overheid hebben. Het wordt tijd dat die overheid eens de hand in eigen boezem steekt. Daarom werd besloten om de meest voorkomende problemen in een boek te beschrijven, voorzien van aanbevelingen. Dit boek, „Help! Klachten, vragen en openbaringen van VARA-kijkend Nederland” is onlangs aan de beleidsmakers in Den Haag voorgelegd. Dit artikel geeft in grote lijnen aan om welke vraagstukken het gaat en wat er aan te doen is.

„Op 19 oktober jl. vroeg ik de eenmalige uitkering aan, na het bij mijn specificatie gevoegde vragenformulier te hebben ingevuld, en retour aan de Sociale Dienst te hebben gezonden. Toen in januari, februari 1984 iedereen om mij heen de uitkering al ontvangen had, en wij nog maar steeds niets hadden gehoord, heb ik opgebeld.

Men zei mij, dat de behandeling vertraagd was, ik moest gewoon afwachten. Een maand later belde ik weer. Na veel aandringen dook men in de papieren en zei, dat mijn aanvraag nog niet behandeld was wegens de onvolledige informatie, die ik verstrekt zou hebben. Op mijn vraag, wat ze dan nog moesten weten, kwam na lang getreuzel aan de telefoon het antwoord, dat in het geheel geen vragenformulier van mij ontvangen was!

Inmiddels is de termijn voor indiening

gesloten, en houdt de Sociale Dienst vol, dat ik geen recht heb op die f 400,- wegens niet tijdig indienen. Wat moet ik nu doen, wij hebben het geld hard nodig, en ik heb het formulier wel op de post gedaan, het is mijn woord tegen hun woord en ze geloven me niet.”

Bovenstaande brief illustreert treffend hoe een konsument bij een overheidsdienst de kous op de kop krijgt. De brief geeft de wankelende positie van de konsument aan, maar ook hoe eenvoudig het probleem voorkomen, dan wel opgelost had kunnen worden. Op een aantal van de probleemgebieden, die zijn te onderscheiden uit de vele brieven aan VARA-hulp, gaan we nader in.

Koopkrachtdaling

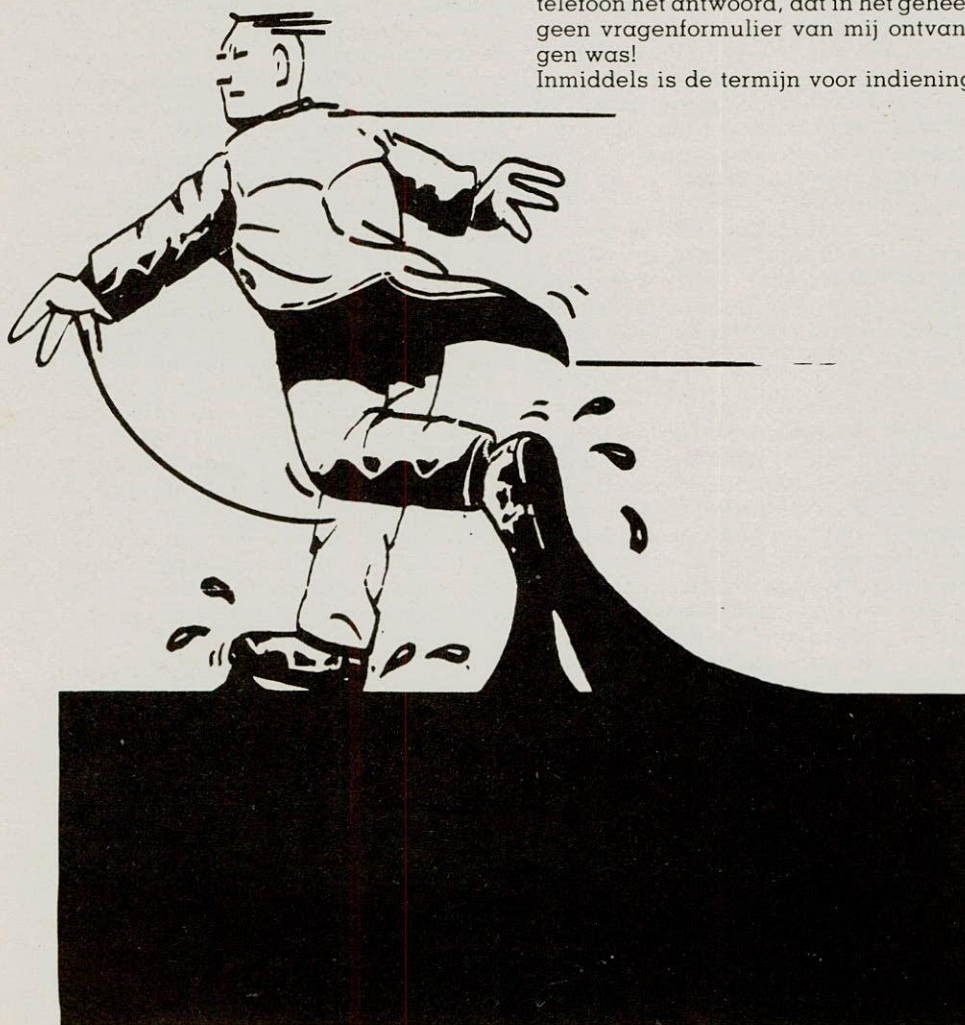
Heel vaak komt de koopkrachtdaling aan de orde, zoals ook al in de aangehaalde brief over de eenmalige uitkering, die de mist in gaat. Steeds vaker melden zich mensen in een zeer penibele financiële situatie met woorden als „we staan met onze rug tegen de muur, is er nog een oplossing voor ons?” Een plotsklapse daling van het inkomen bijvoorbeeld door een overgang van WWV naar bijstand, geeft veelal onoverkomelijke problemen. Stijgende prijzen verergeren de zaak nog eens. Vooral de woonlasten, de prijzen van het openbaar vervoer en de kampeertarieven baren mensen zorgen. Vaak komen dingen tegelijk op ze af: verlaging van uitkering en huursubsidie en gelijktijdig verhoging van gemeentelijke tarieven, gas en huur.

Beleidsmakers hebben niet altijd oog voor de effecten die maatregelen hebben op de burgers. Een samenhangend sociaal beleid is hard nodig. Zodat beleidsbeslissingen de konsument niet in een klem-positie brengen van én dalende inkomens én stijgende prijzen.

Belastingen

De vragen over allerlei belastingen zijn overstelpend. De hoofdtoon uit al die brieven: onduidelijkheid. Over het invullen van belastingformulieren, over heffingen van gemeentes en provincies, over invorderingsprocedures, over de nieuwe wet tweeverdieners, over kwijtscheldingsmogelijkheden.

Niet alleen belastingbetalers, ook belastingambtenaren zelf hebben onvoldoende inzicht in de vele wetten en regels. Vereenvoudiging van de belastingregels en een betere toerusting van

JAN SÚLDAAT

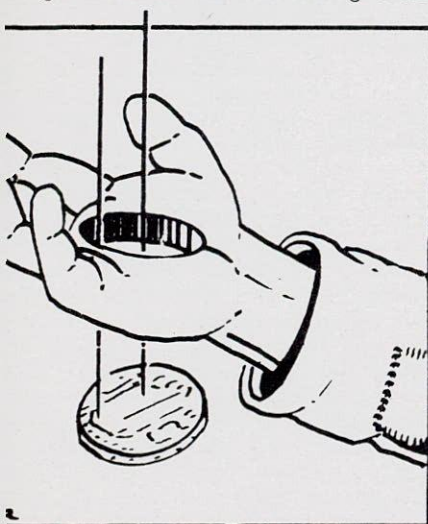
de belastingambtenaren is daarom essentieel. Dan zal ook de voorlichting kunnen verbeteren. Kwijtscheldingsverzoeken mogen niet terzijde worden gelegd. Vooral waterschappen vertrekken aperte onjuistheden over kwijtscheldingsmogelijkheden. Waar kwijtschelding of korting mogelijk is, moet die ook worden gegeven.

Huisvesting

De enorme stijging van woonlasten, oncontroleerbaarheid en gebrek aan inpraak bij het tot stand komen van woon- en servicekosten, problemen over waarborgsommen, huursubsidies en renovatie komen vaak voor. Bewoners moeten opboksen tegen een veel sterkere partij: de verhuurder, het energiebedrijf of de antennebeheerder, bijvoorbeeld. Onoverzichtelijkheid, onbegankelijkheid, oncontroleerbaarheid zijn schering en inslag. Duidelijke, eenduidige voorwaarden en rekeningsoverzichten kunnen veel problemen oplossen. Een prijsbeschikking voor servicekosten is bepaald te luxen en, meer algemeen, het in de hand houden van de woonlasten is bittere noodzaak.

Financiële problemen

Meningsverschillen met kredietverleiders. Banken die klanten weigeren. De onverteerbare boeterente bij het vervroegd aflossen van een lening. Deze

Bestellen?

De brochure „Help!“ is op de eerste plaats geschreven voor beleidsbepalers. Maar ook voor andere consumenten kan het boekje interessant zijn. U kunt „Help!“ bestellen bij Humanitas, Konsumenten Kontakt en VARA-hulp. Na overmaking van f 7,- op giro 363913 tnv Konsumenten Kontakt, Den Haag, onder vermelding van „Help!“ sturen wij u de brochure op.

problemen geven aan dat de verhouding tussen financier en konsument niet altijd even doorzichtig is. Er zijn strengere eisen nodig voor het adverteren met kredieten. Ook moet overkreditering aan banden worden gelegd. Duidelijkheid over boeterente bij vervroegd aflossen is hard nodig. Schuldsaneringsmogelijkheden moeten worden uitgebreid en verbeterd. In onderwijs en voorlichting moet meer aandacht komen voor budgetteren.

Verkoopmethoden

Colportage is nog steeds een groot probleem. Vergelijking van prijzen, merken en garantievoorzieningen is onmogelijk. Verkoopcontracten blinken niet uit in duidelijkheid. Vaak worden de consequenties van bijvoorbeeld spaarkascontracten pas na verloop van tijd aan de konsument duidelijk. Het afsluiten van verzekeringen die elkaar overlappen of die nodig zijn geeft aan dat de konsument weinig inzicht wordt geboden in deze materie.

Overrompelende colportage, met name met verzekeringen en spaarkascontracten, moet worden verboden. Standaardverkoopvoorwaarden moeten niet alleen rekening houden met de belangen van de verkoper, zoals nu doorgaans het geval is. Konsumenten die problemen hebben met leveranciers zouden op eenvoudige, betaalbare wijze naar de kantonrechter moeten kunnen stappen.

Conclusie

Veel van de problemen die aan VARA-hulp zijn voorgelegd hebben betrekking op de relatie tussen de konsument en de overheid. Het lokettensysteem voorkomt problemen niet, maar lijkt ze vaak

zelfs op te roepen. Vooral mensen die niet goed (genoeg) duidelijk kunnen maken welke problemen ze hebben en welke diensten ze verlangen, dreigen met een kluitje in het riet te worden gestuurd. Loketten blijven daardoor voor ze gesloten. Diezelfde loketten gaan wel open voor goed geïnformeerde burgers of voor hulpverleners als Konsumenten Kontakt, Humanitas of VARA-hulp.

Een doorzichtiger samenleving, met duidelijke regels, meer openheid en minder bureaucratie, kan problemen voorkomen en het eenvoudiger maken om je recht te halen. Daarvoor moeten

konsumenten weerbaarder zijn: in het onderwijs zou een duidelijke plaats moeten worden ingeruimd voor konsumentenkennis en vaardigheid om problemen op te lossen. Daarnaast moeten overheidsinstellingen beter worden toegerust voor het geven van voorlichting. Er blijft een schreeuwende behoefte aan konsumentenvoorlichting en -belangenbehartiging.

(Dit artikel werd overgenomen uit Koopkracht, maandblad van het Konsumenten Kontakt, oktober 1984)

De laatste oorlog

Pas 7 jaar was ik, en toch herinner ik het me als de dag van gisteren. Met mijn moeder liep ik in de Rotterdamse Watergeusstraat en op een fabrieksmuur werden affiches geplakt vanwege de overheid. Het was 1 augustus 1914 en er werd mededeling gedaan, dat in Europa oorlog was uitgebroken en dat Nederland mobiliseerde. De dienstplichtige mannen moesten zich zo spoedig mogelijk bij hun mobilisatiebestemming melden. In een wereld zonder radio en televisie zullen in de landen die zich bedreigd voelden (en dat waren er in die dagen zeer vele) ook op allerlei in het oog lopende plaatsen dergelijke affiches zijn geplakt. De poster was toen het grote medium van de massa-communicatie.

Koning George V van Engeland: „Uw land heeft u nodig.“

**I WANT YOU
FOR U.S. ARMY**

NEAREST RECRUITING STATION

Uncle Sam

Al heel vroeg kende men aankondigingen versierd met houtsneden voor vele doeleinden. Een van de bestemmingen was het aanwerven van krijgsvolk. Een eigenlijke affichetekunst is eerst in het laatst van de 19de eeuw ontstaan. Vooral de oorlogvoerende landen hebben in de eerste wereldoorlog een intens gebruik gemaakt van aanplakbiljetten om hun burgers te bereiken.

Bloemlezing

De Engelsman Maurice Rickards heeft in 1968 bij Evelijn, Adams & Mackay Ltd. in Londen een boek uitgegeven onder de titel „Posters of the first world war“. Het bevat 242 affiches, die in de jaren 1914-1918 in de oorlogvoerende landen verschenen.

De in het boek verzamelde affiches kunnen in verschillende groepen worden ondergebracht. Daar zijn de vele oproepen om de strijdkrachten te versterken. Engeland werkte o.a. met een beeltenis van koning George V en Amerika met die van Uncle Sam: „I want you for U.S. army.“

Frankrijk toont een Marianne-achtige figuur met daarachter soldaten en vlaggen met het opschrift: „Voor de vlag Voor de overwinning!“

Op een bijzonder kleurig aanplakbiljet neemt Italië het op in de persoon van een jonge vrouw met steekwapen en vlag, tegen een barbaarse figuur. Het is tevens een oproep deel te nemen aan de nationale lening. Want niet alleen waren er in de oorlogvoerende landen behoefte aan jonge mannen voor versterking van de strijdkrachten, er is vooral behoefte aan geld. Heel veel geld waarvoor onder verschillende benamingen, zoals Defence Loans, War Loans, Victory Loans, Freedom Loans, continu 4 jaren lang op de aankondigingen zou worden gevraagd.

Duitsland brengt een forse germaanse jongeman in beeld, die met een slagwapen een briesende leeuw te lijf gaat, maar tevens laat weten: „Nu de laatste“

Frankrijk: „Voor de vlag! Voor de overwinning! Schrijf in op de nationale lening.”

slagen voor de volledige overwinning! Schrijf in op de oorlogslening!”
 Een Griekse soldaat in zijn nationaal embleem, roept: „Vrijheid, jongens!”
 Een Rus met gebalde vuist en in de andere hand een vlag, wekt zijn landgenoten op deel te nemen aan de Vrijheidslening: „Oorlog tot aan de overwinning!”
 Een vrouw met kind vertelt aan de Italiaanse burgers: „Onze vader heeft zijn leven gegeven, zou u geen afstand willen doen van uw geld?”

Verder zijn er tal van andere zaken waar affiches aandacht voor vragen.

Italië: „Onze vader heeft zijn leven gegeven. Vilt u geen afstand doen van uw geld?”

Duitsland: „Nu de laatste slagen voor de overwinning! Teken in op de oorlogslening!”

Voor de oorlogswezen, voor de heersende hongersnood, vrouwen worden opgeroepen om in munitiefabrieken en op het land te gaan werken, voor de gewonden en voor nog veel meer smerige toestanden, die de oorlog met zich meesleept.
 Alle affiches bij elkaar geven een indringend beeld van het grote verdriet en de onmenselijke ellende, die over de volkeren kwamen. De heersers die dit alles in werking stelden, hadden vooral behoefte aan militairen en aan meer geld, om het lugubere bedrijf van de massaslachting te kunnen voortzetten. Want een massaslachting is het gewor-

Rusland: „Vrijheidslening. Oorlog tot de overwinning.”

Griekenland: „Vrijheid jongens!”

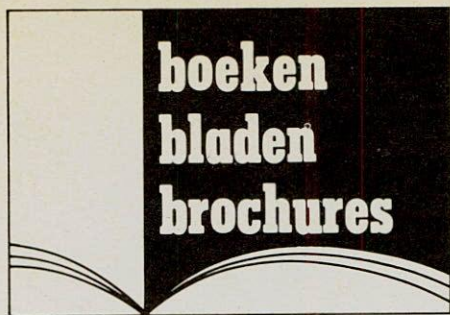
den. In 1914-1918 sneuvelden (ik zou zeggen werden vermoord) niet minder dan acht en een half miljoen mensen in de modder van het Westelijk front, de Bergen van de Balkan, in de sneeuw van Rusland, in de woestijnen van Arabië en in het oerwoud van West-Afrika. In vele landen klonk onafgebroken het zware geluid van de moordwerktuigen en velen stikten door middel van gas en verdrinking.

Steeds weer oorlog

Als knaapje van elf stond ik eind oktober-begin november 1918 elke avond de bezorger van de krant op te wachten. Ik legde de krant opgevouwen op de vloer en las met grote blijdschap steeds weer de openingskop „De terugtocht der Duitsers”. Er zou vrede komen en het Vlaamse gezin, dat bij ons in huis woonde, zou weer naar eigen land terug kunnen gaan. Ik hoorde zeggen: „Deze verschrikkelijke oorlog zal de laatste zijn.” En ik geloofde dat!

Jaren gingen voorbij. Aan onze oostgrenzen groeide een barbaarse ideologie, waarvan de aanhangers in 1940 moordend en rovend over de grenzen van hun land trokken. Zou dat de laatste oorlog zijn?
 De vrede met ingebouwde atoombom kwam. In laboratoria werden de gemeenste verdelingswapens uitgevonden. Steeds meer, steeds meer, van ophouden weten de (on)verantwoordelijke leiders niet. Het bestaan van de aarde met alles wat zich daarop bevindt, staat op het spel.
 En er zijn vele mensen van goede wille. Waarom roepen zij de machthebbers geen halt toe? Mensen willen in vrede leven!

Jan Kooijman

KNIL-patrouille

In 1936 schreef Madelon Székely-Lulofs de roman „De Hongertocht”. Onlangs verscheen een herdruk van deze sterke roman.

Aan het verhaal ligt een ware gebeurtenis ten grondslag. Op 11 juni 1911 wordt een patrouille uitgezonden onder leiding van onder-luitenant Nutters (in het boek Nijhof) naar het roerige Atjeh, in het noorden van Sumatra. In plaats van, na twaalf dagen, op de plaats van bestemming te arriveren (om te fourageren) verdwaalt de kolonne. Langs ongebaande wegen en zonder eten trekt de patrouille wekenlang door het oerwoud, door pech achtervolgd. Steeds moet men stervende mensen achterlaten. Na het „point-of-no-return” te zijn gepasseerd leidt Nutters (Nijhof) zijn patrouille naar de ondergang. Op 18 augustus 1911, vindt een uitgezonden hulpbrigade onder leiding van Van Arkel (in het boek Van Bakel) de lijken van de manschappen.

Nutters, de enige die de tocht overleefde, vertrouwde twintig jaar later zijn zienswijze op deze tocht aan het papier toe. Deze aantekeningen gebruikte Székely-Lulofs voor haar roman die zich, bijna vijftig jaar na verschijnen, nog even vlot laat lezen.

„De Hongertocht” door M. H. Székely-Lulofs verscheen bij Manteau te Amsterdam. Prijs f 24,50.

Tweede Wereldoorlog

De drie meest bekende boeken van de Amerikaanse schrijver Cornelius Ryan (over de Tweede Wereldoorlog) zijn onlangs opnieuw uitgebracht, als drieenheid.

„De langste dag” is de rekonstruktie van de invasie in Normandië. Dinsdag 6 juni 1944, D-day, de dag van de grootste krijgskundige operatie uit de geschiedenis. De dag die uiteindelijk zou leiden tot Hitler's ondergang.

„Een brug te ver” gaat over de operatie „Market-Garden”, de slag om Arnhem in september 1944. Een van de meest tragische mislukkingen uit de Tweede Wereldoorlog, waarbij duizenden Britse parachutisten omkwamen.

„De laatste slag” is het verhaal over de afschuwelijke en dramatische slag om Berlijn, waarmee de Tweede Wereldoorlog, in Europa althans, werd beëindigd.

Deze drie delen vormen het epos over de bevrijding van Europa door de geallieerde strijdkrachten in 1944-45 met als kernpunten Normandië, Arnhem en Berlijn.

Deze rijk-geïllustreerde trilogie van Cornelius Ryan werd uitgegeven door de Gooise Uitgeverij (Unieboek) te Weesp. Prijs f 45,- (het kopen van de afzonderlijke delen is niet mogelijk).

Polen

„Koerier uit Warschau” laat zich lezen als een spannende thriller. In dit boek beschrijft de auteur, de Pool Jan Nowak, zijn rol in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hij begon met het verspreiden van anti-nazipropaganda onder de Duitsers. Dit werd weldra ge-

volgd door het gevaarlijke werk van koerier. Tweemaal ondernam hij een hachelijke boottocht naar Zweden en eenmaal reisde hij, in het bommenruim van een vliegtuig, naar de in Londen zetelende Poolse regering in ballingschap. In 1944 keerde hij terug naar Polen. Tijdens de bloedig neergeslagen opstand in Warschau (sept. '44) onderhield hij als laatste radiokontakt met Engeland.

Na deze dramatische gebeurtenis wist Nowak, met zijn vrouw, via Zwitserland naar Frankrijk te ontkomen. Polen zou hij niet meer terugzien.

In het huidige bovengrondse Polen is dit boek verboden, in het ondergrondse circuit een best-seller.

Een fascinerend boek!

„Koerier uit Warschau” door Jan Nowak werd uitgegeven door L. J. Veen te Utrecht. Prijs f 34,50.

Generaal Patton

Van de hand van Porter B. Williamson verscheen onlangs het boek „Overwinning door beter management”, met als ondertitel „Generaal Patton's kracht”. Williamson, die ooit als luitenant onder Patton diende, beschrijft in dit boek de principes waaruit de grote kracht bestond van deze legendarische generaal. Een greep uit deze principes:

- Wij kunnen altijd van elkaar leren.
- Zorg voor directe, open communicatielijnen.
- Gemaakte fouten dienen direkt te worden bestraft.
- Zeg wat je meent - en meen wat je zegt.
- Wees er altijd op bedacht dat er iets mis kan gaan.
- Wees nooit bang te zullen falen.
- De manier om te winnen is: nooit verliezen.

Weinig nieuws onder de zon? Inderdaad. Zelfs de eerste de beste militaire kommandant zal uit dit boek nog weinig echt opmerkelijke dingen weten te halen. De weinig afstandelijke wijze van schrijven komt de leesbaarheid ook niet ten goede. Iedere bladzijde wordt Patton breeduit geroemd en daar waar enige reserve toch minstens op zijn plaats zou zijn (bijv. over de tegenstander „Grijp ze bij de keel en schop ze rot”, blz. 94) weet de auteur er nog een punt aan te draaien. Dan heet het dat „slechts weinigen de juiste betekenis van deze woorden hebben weten te doorgronden”.

„Overwinning door beter management” door P. B. Williamson verscheen bij Omega Boek te Amsterdam. Prijs f 29,50.

Indisch-zijn

In haar verhalenbundel „Scherven van smaragd” tracht Jill Stolk erachter te komen hoeveel anders, Indisch-zijn er in haarzelf ligt. En vooral welke invloed dat heeft op haar doen en laten.

Jill Stolk heeft een ietwat Japans uiterlijk. Voor haar vader, die veel te lijdzaam heeft gehad onder de Japanse bezetting in Indonesië, was de confrontatie met zijn eigen dochter zeer moeilijk. Het verhaal „Ex-krijgsgevangene vermoord door na-oorlogse dochter” geeft de ernstig verstoorde relatie vader-dochter uitstekend weer.

Naast verhalen over de weerslag die

gedicht

Nevenstaand gedicht van de Russische dichter Nizametdin Sjamsoetdinovitsj Achmetov (geb. 1947) staat afgedrukt in de bloemlezing „Honderd dichters uit vijftien jaar Poetry International 1970-1984“ (zie ook Boeken en Brochures blz. 23).

In 1966, toen Achmetov net achttien jaar was, werd hij veroordeeld tot vijftien jaar heropvoedingskamp. Sindsdien heeft hij voortdurend in gevangenschap verkeerd. Hij werd in totaal vier keer veroordeeld, de laatste keer in 1983, kort na het verstrijken van zijn gevangenschap. Achmetov slaagde er de afgelopen jaren in enkele brieven en gedichten naar het westen te smokkelen. Hij is door Amnesty International geadopteerd als gewetensgevangene.

LAAT MIJ GAAN

Verruult u me maar voor neutronenbommen,
Een bundel raketten door vleugels geschraagd,
Verruil me desnoods voor koren, Cambodja . . .
Laat me gaan, alstublieft, in de morgen die daagt . . .

Doe me weg voor verdragen, voor rechten, profijten,
Palestijnen, of negers, zo veel men maar biedt,
Doe me weg voor een leugen, of keiharde feiten . . .
Laat mij gaan, alstublieft, naar het blauwe verschiets . . .

Taxeer me in megaton, harde valuta,
Taxeer me als grenslijn, taxeer mijl voor mijl,
Maak mijn straftijd te gelde, geteld in minuten . . .
Laat me gaan, waar de blauwe vogel verwijlt . . .

Laat me gaan met mijn liefde in maanlichte klaarte,
Laat me gaan in het voorjaar, de morgen die daagt,
Laat mij gaan naar mijn blauwende kinderjaren . . .
Laat me gaan, alstublieft, is al wat ik vraag

concentratiekampervaringen hebben op de volgende generatie behandeld Jill Stolk ook de identiteitsproblematiek van Indische mensen in een andere kultuur: Wie ben ik?, Wat ben ik? en Hoe blijf ik degene die ik ben? Belangwekkende vragen (en zeker niet alleen voor hen die „anders“ zijn) en zeer boeiend geschreven, niet in de laatste plaats door haar korte, heldere stijl. Ik kijk nu al uit naar haar volgende boek.

„Scherven van smaragd“ door Jill Stolk verscheen bij Nijgh en Van Ditmar te Den Haag. Prijs f 19,90.

eerste keer Poetry International georganiseerd. Het werd een jaarlijks terugkerend dichtersfestival dat steeds meer publiek trok en uitgroeide tot een werkelijke ontmoetingsplaats voor dichters. Ter gelegenheid van het dit jaar voor de vijftiende keer gehouden festival verscheen „Honderd dichters uit vijftien jaar Poetry International 1970-1984“. De samenstellers namen in deze bloemlezing slechts werk op van dichters die hier niet of nauwelijks te verkrijgen zijn. Aldus vielen alle Nederlandse dichters af en de meest bekende

buitenlanders (op een enkele uitzondering na, bijv. Breytenbach). Wat overbleef is een unieke verzameling gedichten (afgedrukt in de oorspronkelijke taal met daarnaast de Nederlandse vertaling) – van min of meer onbekende buitenlandse dichters van hoog nivo. Liefhebbers van poëzie zullen aan deze omvangrijke verzameling (bijna 500 blz.) veel genoeg beleven.

„Honderd dichters uit vijftien jaar Poetry International 1970-84“ verscheen bij uitgeverij Manteau te Amsterdam. Prijs f 45,-, Wim Heij

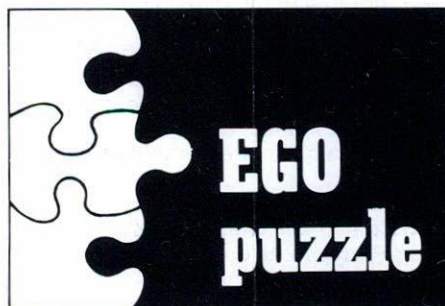
Heinrich Böll

Heinrich Böll (geb. 1917 te Keulen) is niet alleen een veelschijver, maar zeker ook een veelzijdige schijver. Een zeer omvangrijk oeuvre van romans, toneelstukken, hoorspelen, gedichten en essays toont dat aan. Vele van zijn romans en verhalenbundels zijn wereldberoemd geworden. Niet ten onrechte werd hem in 1972 de Nobelprijs voor literatuur toegekend.

De laatste jaren heeft Böll zich in toeneemende mate op het essay (verhandeling) gestort. In „Mijnenveld“ is een selectie gemaakt uit deze essays, welke Böll in de periode 1977-1981 schreef. De auteur weet in deze verhandelingen op soms onnavolgbare wijze de aktualiteit met het verleden te verbinden. Wie belangstelling heeft voor literatuur en de ons omringende wereld zal op een toegankelijke wijze door Böll door een mijnenveld van problemen worden geleid. „Mijnenveld“ door Heinrich Böll verscheen, al weer enige tijd geleden, bij Manteau te Amsterdam. Prijs f 29,50.

Poetry International

In juni 1970 werd in Rotterdam voor de

Visitekaartjes

Uit de goede oplossingen van de puzzle in het augustus/septembernummer (de 4 horizontaal en verticaal gelijke woorden luidden: soldaat, leveren, asregen en tonijnen) trokken wij de volgende drie winnaars, die elk een platenbon wensten:

Sld. G. Muiderman, Deventer (f 25,-); D. C. Rijsberg, Hr. Ms van Galen, Den Helder (f 15,-); L. D. v. Merkestijn, Kromhoutkazerne, Utrecht (f 10,-)

Hierna volgen weer eens een viertal visitekaartjes, waaruit door wijziging van de lettervolgorde 4 beroepen te voorschijn moeten komen.

R. Tai Son	I. Rek Sas
A. Rus Ems	S. Ipy Tet

Oplossingen te sturen vóór 7 december a.s. naar ons adres: EGO-redactie, Coornherthuis, Oranje Nassaulaan 71, 3708 GC Zeist. Vermeld vooral naam (en eventueel rang), adres en voorkeur voor boeken- of platenbon. Succes!

